

OSMANLILARIN BAĞDAT’TAKİ VELÎ TOPU: EBU HIZZÂME

Vehbi Günay*

Öz

Bağdat’ın Kanunî Sultan Süleyman tarafından 1534’te Osmanlı egemenliğine alınmasının ardından XVII. yüzyıl başlarında ortaya çıkan gelişmeler şehrin 1624’te Safevîlerin eline geçmesiyle sonuçlanmıştır. Osmanlı Devleti’nin şehri geri almak için yaptığı sefer ve kuşatmalar başarısız olmuş, 1635’te ilk doğu seferine çıkarak Revan ve Tebriz’i fethetmiş olan Sultan IV. Murad 1638’deki uzun süreli muhasaranın ardından Bağdat’ı yeniden Osmanlı topraklarına katmıştır.

Sultan IV. Murad, berkitilmiş surlar ve istihkâmlarla savunulan Dicle nehrinin kenarındaki şehrin kuşatılması için güçlü ordusuyla birlikte çok miktarda kale döğen top getirmiştir. Bağdat kuşatmasında aktif olarak kullanılan büyük silahlardan bazıları geri götürülmeyerek muhafaza ve müdafaa için bırakılmıştır. Bağdat’taki Osmanlı topları I. Dünya Savaşı’nda Kütü’l-Amâre harekâtı sırasında da kullanılmışlardır. Bunlar Bağdat önlerindeki faaliyetlerinden 278 yıl sonra tekrar savaşa katılmışlardır.

Sultan Murad devrine ait Bağdat’taki Osmanlı toplarından birisi halk arasında “*Ebu Hizzâme*” olarak adlandırılmıştır. Bu ünlü kuşatma topu hakkında çeşitli inanış ve pratikler geliştiği gibi kutsiyet atfedilerek velî mertebesinde olduğu kabul edilmiştir.

Bu çalışmada, Ortadoğu’nun önemli stratejik merkezlerinden olan Bağdat’ın Osmanlılar tarafından yeniden alınmasına dair genel bir değerlendirme yapılarak Osmanlı’nın bu topraklardaki müşterek yadigarı olarak günümüze ulaşabilen Bağdat’ın tarihî topuna ilişkin bilgiler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Safevîler, Irak, Bağdat, IV. Murad, Bağdat Seferi, Osmanlı Topçuluğu, Büyük Tarihi Top, Ebu Hizzâme

Historical Sacred Cannon of Ottomans in Baghdad: Abu Khizzama

Abstract

The continued events that emerged in the early 17th century after Baghdad was taken under the rule of the Ottoman Empire by Sultan Suleiman, the Law-giver, in 1534, finally led to the city’s fall into hands of Safavids in 1624. The Ottoman Empire’s campaigns and sieges to take the city back were

* Prof.Dr., *Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü*, 35040, Bornova-İzmir/Türkiye, vehbigunay@hotmail.com, Orcid ID: 0000-0001-6653-3115

unsuccessful; and Sultan Murad IV, who had conquered Yerevan and Tabriz in 1635, re-added Baghdad to the Ottomans lands after a long period of siege in 1638.

Sultan Murad IV brought several artillery cannons with his powerful army to besiege the city on the edge of Tigris River, which was defended by the reinforced walls and fortifications. Some of huge cannons actively used in the Baghdad siege were not brought back and left for protection and defense of the city. These huge guns in Baghdad were used in the World War I during the besiege of a British Army garrison in the town of Kut Al-Amara. These historical cannons which joined the war again 278 years after their first operation in Baghdad.

One of the Ottoman cannons in Baghdad, belonging to the Sultan Murad era, was publicly called “Abu Khizzama”. Various beliefs and rituals were developed about this famous siege cannon, and its site was accepted as sanctuary.

This study, firstly presents a general assessment of the recapture of Baghdad, one of the most important strategic centers of the Middle East, by the Ottomans and then, discusses some information on the historical artillery gun of Baghdad, which survives today as the Ottoman legacy in these lands.

Key-words: Ottoman Empire, Safavids, Iraq, Baghdad, Murad IV, Baghdad Campaign, Ottoman Artillery, Big Historical Cannon, Abu Khizzama

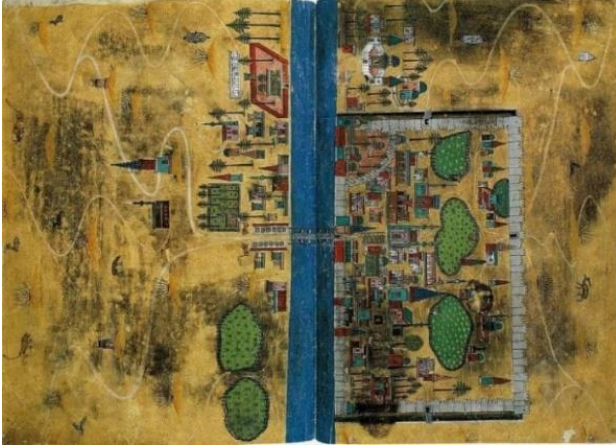
Giriş

Günümüzde Osmanlı askerî tarihi ve barutlu silahlar teknolojisiyle ilgili çalışmalar dikkat çekici bir disiplin olarak gelişimini sürdürmektedir. Klasik tarih bakış açısı, kaynak ve yöntemleriyle Osmanlı savaş makinesinin aksam ve işleyişinin yeterince aydınlatılması mümkün olamayacağından farklı uzmanlık dalları mensuplarının bu alana katkıları önem arz etmektedir. Konuyla ilgili sosyal bilimler alt dallarının yanı sıra sefer organizasyonu, lojistik, ikmal, iaşe, savaş sanayii, taktik ve strateji, muhabere gibi askerlik ve mühendislik bilgisiyle çağdaş değerlendirmeler yapılmaktadır. Osmanlı ordusunun vazgeçilmez silahlarından olan topun imâl, nakil ve kullanımı konusundaki araştırmalar kapsamında muharebe ve muhasara topçuluğu (*kele cengi*) da kendisine özgü hususiyetleriyle ortaya çıkan özel bir inceleme alanına işaret etmektedir.

Bu sınırlı çalışmada tarihî bir olaya ilişkin kaynaklardan tespit edilebilen bilgiler ışığında yaşayan maddî kültür unsuru ve buna atfedilen değerlere ilişkin bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır. Genel olarak, Türk egemenliği ve kültürünün yüzyıllarca seçkin merkezlerinden olan Bağdat'ın 1638'de Osmanlılarca ikinci defa fethinin izleriyle 1916'daki Kût Zaferi'nin hatırasının yansımalarını da barındıran Sultan IV. Murad devri topları ve bunlar arasında, hâlen mevcut, bir büyük kuşatma topunun tarihsel geçmişiyle birlikte çevresinde gelişen inanış ve ritüeller üzerinde durulmuştur.

Osmanlıların Bağdat Kuşatmaları

Mezopotamya (*Irmaklar Arası*) denilen coğrafyaya gelişleriyle birlikte Türkler için önemli konumunu daima muhafaza eden Irak bölgesi, Şah İsmail'in 1508'de Bağdat'a hâkim olmasıyla Safevî egemenliğine geçmiştir. Bağdat, Kanunî Sultan Süleyman'ın altıncı sefer-i hümayunu olan ilk doğu harekâtı (*Irakeyn Seferi*) sırasında 28 Kasım 1534'te Osmanlı topraklarına katılmıştır. Şehrin Safevî muhafızı kaleyi terk ettiğinden Bağdat'a güçlükle karşılaşmadan hâkim olunmuş ve 1 Aralık'ta muzaffer hükümdar şehre girmiştir¹. Osmanlı idaresinde önemli bir idarî, askerî, ticarî, kültürel ve stratejik merkez haline gelen Bağdat'ta bazı ayaklanmalar dışında güvenlik ve huzur tesis edilmiştir. Sultan Süleyman'ın Nahcivan Seferi sonunda kabul edilen 1 Haziran 1555 tarihli *Amasya Antlaşması* ile Osmanlı-Safevî sınırı belirlendiği gibi Bağdat, Basra, Şehr-i Zor, Van, Bitlis, Erzurum, Kars ve Atabeyler Yurdu üzerindeki Osmanlı hâkimiyetinin tanınması da onaylanmıştır. Bu antlaşma, Şah Tahmasb'in ölümünden sonra yerine geçen II. İsmail (1576-1578) dönemine değin yaklaşık 25 yıl yürürlükte kalmıştır. Osmanlılarca 1578'de başlangıçta iki ana cephe gerçekleştirilmesi düşünülen doğu harekâtı ise Bağdat yönünden vazgeçilerek sadece Transkafkasya bölgesinden Safevîler üzerine gerçekleştirilmiştir. Uzun süren Gürcistan ve Şirvan seferi ancak 1590'daki Osmanlı-Safevî antlaşmasıyla sonlandırılabilmiştir².

Fotoğraf 1: Matrakçı Nasuh'un Bağdat Şehri (1534)³

- ¹ Dia, "Irak-Irak Türkleri", *TDVİA*, C. XIX, İstanbul 1999, s. 99; M. Cavid Baysun, "Bağdat-Tarih", *İ.A.*, C. II, 5. Baskı İstanbul 1979, s. 205-207; Yusuf Halaçoğlu, "Bağdat-Osmanlı Dönemi", *TDVİA*, C. IV, İstanbul 1991, s. 433; Feridun Emecen, "Irakeyn Seferi", *TDVİA*, C. XIX, İstanbul 1999, s. 166-167.
- ² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993; M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, Ankara 1993.
- ³ "Mabruse-i Bağdat" minyatürü için bkz. Nasûhü's-Silâhî (Matrikçı), *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*, Haz. Hüseyin G. Yurdaydın, Ankara 1976, s. 241, v. 47b-48a.

Osmanlı merkezî yönetiminde Sultan I. Ahmed (1603-1617) devrinden sonra iyice belirginleşen zafiyet ve Celâlî isyanlarının etkisi Irak topraklarında da hissedilmiştir. Bağdat, Bekir Sübaşı'nın isyanının ardından Şah I. Abbas (1587-1629)'ın 23 Aralık 1623'te başlayan kuşatması sonucunda 13/14 Ocak 1624'te Safevîlerin eline geçmiştir. Safevîler bu dönemde Basra dâhil olmak üzere hemen hemen bütün Irak coğrafyasını kontrolleri altına almışlardır⁴.

Hâfız Ahmed Paşa'nın Bağdat Kuşatmaları (1623, 1625-1626)

XVII. yüzyılın ikinci çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin doğudaki en büyük sorununu Bağdat'ın yitirilişi ve Erzurum'da isyan halinde olan Abaza Mehmed Paşa meselesi oluşturmuştur. Diyarbekir Beylerbeyi Vezir Hâfız Ahmed Paşa, 1622 yazında Bağdat'ta hâkimiyeti ele geçirerek beylerbeyi olmak için mücadele eden Bekir Sübaşı'nın üzerine gönderilmiştir. Hâfız Paşa, Bağdat'a ilk seferinde şehri Kuşlar Kalesi tarafından sıkıştırmış ancak tedbirlerine rağmen Safevî ordusuyla savaş ihtimalinin belirmesi üzerine eyaleti Bekir Sübaşı'ya bırakarak 28 Kasım 1623'te Musul'a geri çekilmek zorunda kalmıştır. Safevîler ısrarlı bir şekilde uzun süre kuşattıkları Bağdat'ı 1624 yılı başlarında ele geçirmişlerdir. Doğudaki iki büyük meseleyi çözmek üzere harekete geçen Sadrazam Çerkes Mehmed Paşa'nın âsi Abaza Paşa üzerine gerçekleştirdiği seferin ardından kışı geçirmek için Tokat'a çekilmesi ve 28 Ocak 1625'te aniden vefatıyla Hâfız Ahmed Paşa (1564-1632) sadrazamlığa getirilmiştir⁵.

82 Sadrazam ve Serdar-ı ekrem Ahmed Paşa ikinci kez görevlendirildiği Bağdat seferinde muhasara için gerekli malzemeler eksik olmasına rağmen “*kal'anın miftabı/ anahtarını cebimdedir*” diyerek yanında bulunan dört büyük *balyemez* topunu kuşatma için yeterli görerek harekâta başlamıştır. Sefer için hazırlanan yalnızca on parça *bedolıska* top camuslarla Musul tarafına gönderilmişse de topların gülle ve barutunun yeterince hesaplanmadığı anlaşılmıştır. 11 Kasım 1625'te şehre ulaşılarak hemen kuşatmaya girişilmiş ancak Paşa'nın çok güvendiği toplar müstahkem şehrin alınabilmesi için yeterli olamamıştır. İstanbul'dan talep edilen balyemez toplar ve mühimmat ile Basra'dan getirilen Kanunî devrine ait 49 vukiyye taş gülle atan işlemeli, oldukça uzun, şeşhâne büyük top da muhasaranın sonuçlandırılmasını sağlayamamıştır. Osmanlı ordusunda büyük çaplı topların bulunmaması, şehrin her yönden muhasara edilememesi, lağımların işe yaramaması, şiddetli sıcak, salgın hastalıklar, iâşe ve mühimmat noksanlığı askerler arasındaki ümitsizliğin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Kuşatılanların ısrarlı direnişyle birlikte Şah Abbas

⁴ Kaynaklara dayalı detaylı bir değerlendirme için bkz. Özer Küpeli, *Osmanlı-Safevî Münasebetleri (1612-1639)*, İstanbul 2014. Bağdat'ın Safevîlerin eline geçiş tarihine ilişkin bir değerlendirme için bkz. s. 141 n.375. Aynı yazar, “Irak-ı Arap'ta Osmanlı-Safevî Mücadelesi (XVI-XVII. Yüzyıllar)”, *History Studies-International Journal of History*, C. 2 (Ortadoğu Özel Sayısı), 2010, s. 227-244.

⁵ Orhan F. Köprülü, “Hâfız Ahmed Paşa”, *TDVİA*, C. XV, İstanbul 1997, s. 84; Yusuf Halaçoğlu, *a.g.m.*, s. 434.

güçlerinin orduyu arkadan tehdit etmesi iki ateş arasında kalınması tehlikesini⁶ ortaya çıkardığından yaklaşık dokuz ay (Kasım 1625-Temmuz 1626) süren kuşatma 3 Temmuz 1626'da kaldırılmıştır⁷. Dönüş sırasında ordunun naklemediği teçhizat yakılmış veya Dicle'ye atılmış, bazı büyük toplarsa parçalanmıştır. Bu sırada ünlü “*Sultan Süleyman Topu*” aceleyle kuma gömülmüşse de daha sonra Safevîler tarafından ele geçirilerek İsfahan'a götürülmüştür⁸.

Hâfız Paşa'nın azli sonrasında Sadrazam Kayserili Koca Halil Paşa'nın 22 Eylül 1626 tarihinde görevlendirildiği Bağdat seferi ise Abaza Paşa meselesi dolayısıyla gerçekleştirilememiştir. Abaza isyanıyla ilgilenmek üzere Erzurum'a yönelmek zorunda kalarak 12 Eylül 1627'den itibaren şehri yetmiş gün kuşatan Halil Paşa da ordusunda yeterli kale-döğür büyük top bulunmaması ve kış mevsiminin başlaması üzerine 25 Kasım 1627'de geri çekilmiş, başarısızlığı gerekçesiyle görevinden alınmıştır⁹.

Hüsrev Paşa'nın Bağdat Kuşatması (1630)

Halil Paşa'nın ardından sadrazamlığa getirilen Yeniçeri eski ağası Boşnak Hüsrev Paşa (öl. 1632) Abaza sorununu hızlı bir şekilde çözümlemesinin ardından 9 Temmuz 1629'da yanında 70 şâhî darbuzen olduğu halde Üsküdar'dan Hemedan, Dergüzin ve Bağdat üzerine hareket etmiştir. Topçubaşı'nın nezaretinde 18 adet

⁶ Şah Abbas'ın Bağdat kuşatmasında, Avrupa'dan ithal edilmiş, 500 kadar topu kullanan topçu birliği de bulunmaktaydı. Yabancı askerî personel istihdamı Safevî ordusu için de söz konusudur. Özellikle Şah II. Abbas (1642-1666) devrinde Safevî ordusunda bir Fransız komutası altında 24 parça topu olan topçu birliği mevcuttu. Jonathan Grant, “Osmanlı ‘Gerilemesini’ Yeniden Düşünmek: Osmanlı Devleti’nde Askerî Teknolojinin Yayılması (15. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Kadar)”, Çev. Salim Ayduz, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 19-20 (2011), s. 60.

⁷ Sefere babası ve amcası ile birlikte katılan Kâtip Çelebi de “*ümitsiz ve perişan bir halde*” döndükleri harekâtı ayrıntılı olarak aktarmıştır. Bkz. Kâtip Çelebi, *Fezleke [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]*, C. II, Haz. Zeynep Aycibin, İstanbul 2016, s. 628-648. Ayrıca bkz. Abdülkadir Efendi, *Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tablîl)*, Haz. Z. Yılmaz, C. II, Ankara 2003, s. 810-811; Nâimâ Mustafa Efendi, *Târib-i Nâimâ (Ravzatü'l-Hüseyn Fî Hulâsati Abbâri'l-Hâfîkayn)*, Haz. M. İpşirli, C. II, Ankara 2007, s. 575; Orhan F. Köprülü, *a.g.m.*, s. 84-85; Özer Küpeli, *a.g.e.*, s. 151-164.

⁸ “*Cuma günü cümle asker İmam-ı Âzam Kapusu semtine konup bahyemez topların kimini pâreleyiþ, bir musanna' şeşbâne Sultan Süleyman topu -ki otak ardında durur, gâyet uzun, ağırlıgınca altın değer top idi- ânu defn etdiler. Şah sonra bulup İsfaban'a götürmüþ*”, Bkz. Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, s. 646. “*ve devvâba zaruret olmakla getiremedikleri eskâli ibrak edip nârdan fenâ kabul etmeyen eşya-i ma'deniye kısmını Dicle içine ilkâ ve nâ-peydâ ettiler. Ve bahyemez topların kimini pâreleyiþ bir musanna' şeş-bâne Sultan Süleyman topu ki otak ardında durur, gâyet uzun ve münakkâş, ağır [ağırlıgı] kadar altın değer bir bi-nazîr top idi. Anı defn ettiler, hîn-i definde asker içinde bir şahseven var imiş, sonra haber vermekle Şah, mezbur topu bulup İsfaban'a nakl eylemiş*” bkz. Nâimâ Mustafa Efendi, *a.g.e.*, C. II, s. 599. Safevîler, Çaldıran Savaşı'nın ardından da Aras nehrinde kalan bir Osmanlı topunu çıkararak bu modelden 50 parça top dökmüşlerdi. Bkz. Gábor Ágoston, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askerî Devrim Tartışmaları*, Çev. Kahraman Şakul, İstanbul 2017, s. 105.

⁹ Halil Paşa'nın sadrazamlığı, Bağdat seferine çıkışı ve harekâtın gelişimi hakkında bkz. Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, s. 663-665; Abdülkadir Efendi, *a.g.e.*, s. 826 vd; Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, Haz. V. Çabuk, C. II, Ankara 1989, s. 519-522.

badaloşka top kundaklarıyla birlikte deniz yoluyla İstanbul'dan Payas'a getirilmiş, toplar 17 Aralık 1629'da Musul'a ulaştıktan sonra orduya katılmıştır. Sefer sırasında başlayan soğuk, yoğun kar, şiddetli yağmurlar topların ve diğer mühimmatın nakliyâtını engellemiş, nehirlerin taşkın suyunun üç ay boyunca çekilmemesi kuşatmayı geciktirmiştir. Topları çeken camuslar ve develerle birlikte cephane de kışın şiddetinden zarar görmüştür. Ancak bu dönemde taktik ve stratejik olarak Bağdat üzerine yapılacak harekât için gerekli malzeme depolandığı gibi İran'ın içlerine yönelik başarılı seferler düzenlenmiştir. Seferin nihaî hedefinin alınmasını kolaylaştırmak amacıyla Hemedan ve Dergüzin'in ele geçirilmesinin ardından ordu Bağdat'a yönelmiştir. Musul'dan 20 parça balyemez top gemilerle, mühimmat ve zahire ise “*kelek*” denilen taşıtlarla Dicle nehrinden nakledilmiştir. Hüsrev Paşa, Eylül ayı başlarında Bağdat'a ulaşmış, 6 Ekim 1630'da şehrin kuşatılmasına başlanmıştır. Yanlarındaki 7 *badaloşka*, 3 *kolonborna*, 10 *şâhî darbuzen* top tabyalanarak ve metrisler kurularak kale muhasara edilmiştir. Şehrin mukavemeti ve saldırılar karşısında büyük kayıplar verilmesine rağmen Safevîlerin eline geçmesinden sonra yapılan otuz dokuz günlük geceli-gündüzlü sürdürülen ikinci büyük kuşatma 14 Kasım 1630 tarihinde kaldırılmış, büyük kahramanlıklara rağmen sefer zafere erdirilememiştir. Geri dönüş sırasında 20 top atlarla çekilerek Musul'a taşınmıştır. Hüsrev Paşa, Bağdat'ın alınamaması üzerine azledilerek sadrazamlığa yeniden Hâfız Ahmed Paşa getirilmiştir¹⁰.

Osmanlı Devleti'nin Hâfız Ahmed Paşa ve Hüsrev Paşa idaresinde gerçekleştirdiği muhasaralara rağmen şehrin geri alınamaması sonucunu, Sultan IV. Murad'ın musahiplerinden olan devrin ünlü tarihçilerinden Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi (öl. 1658) *Tarih-i Solakzâde* adıyla bilinen eserinde; “*Bağdat'ın fetbi ezelde bizzât padişahı hazretlerinin eliyle miyesser olması dolayısıyla beybude gayret ve sa'yın neticesi olmadı*” sözleriyle değerlendirmektedir¹¹. Tarihçimize göre şehir, fethedilmek için yine bir hükümdar beklemektedir.

Sultan IV. Murad'ın Bağdat Kuşatması (1638)

Sultan IV. Murad (1623-1640), sayısına ilişkin mübalağalı rakamlar verilen ordusu, 24 *balyemez/bedaloşka* ve 200'den fazla *şâhî darbuzen* topla ilk Şark seferini gerçekleştirmiştir¹². Bu harekâtın hedefi olan Revan/Erivan şehri şiddetli top ateşi

¹⁰ Halil İnalçık, “Hüsrev Paşa”, *TDVİA*, C. XIX, İstanbul 1999, s. 38. Sefer için ayrıca bkz. Abdülkadir Efendi, *a.g.e.*, s. 888 vd. Sadrazamın yanında 26 darbzen ve 200'den fazla miyâne ve şâhî darbzen olduğu halde Diyarbakır'dan Musul'a hareketi için bkz. Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *a.g.e.*, s. 528. “*Saferin on sekizinci günü [26 Eylül 1630] gemiler ile yirmi balyemez toplar gelişi taşra çıkarılıp kundağa bindi. Cebebâne ve mühimmat kelekleri dahi dâhil oldu*”. Bkz. Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, s. 701; Nâimâ Mustafa Efendi, *a.g.e.*, C. II, s. 650-651. “*Muhasara-i Bağdad*” için bkz. Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, s. 701-703; Özer Küpeli, *a.g.e.*, s. 183 vd.

¹¹ Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *a.g.e.*, s. 519.

¹² Abdülkadir Efendi, *a.g.e.*, s. 1007 vd.; Nermin Yıldırım, *Karaçelebi-zâde Abdülazîz Efendi'nin Zafername Adlı Eseri (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad) Tablîl ve Metin*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniv. Sos. Bil. Ens., yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 2005, s. 10. Ayrıca bkz. Ömer Kucak, *Zafername (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad)*, Afyonkarahisar Kocatepe Üniv. Sos. Bil. Ens.,

altında kuşatmaya onbir gün direnmesinin ardından 8 Ağustos 1635'te teslim alınmıştır. Sefer sırasında, Safevîler tarafından boşaltılmış olan Hoy, Merend, Sufiyân, Hacı Harami ve son olarak Tebriz şehri ele geçirilmiştir. Ancak, Safevî Şahı I. Sâfi (1629-1642) Osmanlı ordusunun geri çekilmesinin ardından Revan'a saldırarak 1 Nisan 1636 günü şehre yeniden hâkim olduğundan bu bölgedeki Osmanlı kazanımları kalıcı olamamıştır¹³.

Gazi Sultan Murad, Revan seferinin ardından yeniden hazırlıklara başlayarak ikinci doğu seferini Bağdat üzerine düzenlemiştir. Sefer, Sadrazam Bayram Paşa'nın 7 Mart 1637'de İstanbul'dan hareketiyle başlamıştır. Şark serdarlığına atanan Sadrazam, Mart ayının sonlarında Üsküdar'dan yola çıkarak Birecik'e gelmiş ve buradaki tophanede dökülen “*kebir*” toplarla birlikte bir miktar şâhî top ve cephaneyi de Musul'a ulaştırmıştır. Fırat nehri kenarındaki Birecik'te ikisi 20, üçü 18 vukiyye gülle atan 5 orta boy kuşatma topu dökürülmüştür. Ordunun beraberindeki kale-döğer büyük toplardan 20'si karadan, diğerleri ise nehir yoluyla gönderilmişlerdir. Bayram Paşa, hükümdarın da katılacağı Bağdat seferi için gerekli iâşe, silah ve mühimmat hazırlıklarının tamamlanmasında büyük gayret göstermiştir¹⁴.

Osmanlı Padişahı, İstanbul'dan ayrılarak Üsküdar'da bir ay süren hazırlıkların tamamlaması sürecinin ardından harekât sırasında sayısı artacak muazzam ordusuyla 8 Mayıs 1638'de ikinci kez doğu seferine çıkmıştır. Devrin kaynaklarından Topçular Kâtibi Abdülkâdir Efendi ordunun sefer hazırlıklarının kale kuşatmasıyla ilgili kısmını; “*ve Tophâne'de kebir toplar ve kundaklardan ve âben dingiller ve mühimmat-ı toplar bâzır idi, ve yuvalaklar bî-hisâb ve cebe-hânelerde barut-ı siyah ve penbe ve Yeniçeriye müteallik âlât-ı meteris ve kunbara bî-nihâye...*” sözleriyle aktarmaktadır¹⁵. Padişah, yanında Şeyhülislâm Zekeriyâ-zâde Yahya Efendi ve

yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Afyonkarahisar 2007. Ordu mevcudu hakkında bkz. Özer Küpeli, *a.g.e.*, s. 211 n.571.

¹³ Revan seferinde orduda bulunan Kâtip Çelebi'nin anlatımları için bkz. Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, s. 756-761. Ziya Yılmaz, “Murad IV”, *TDVİA.*, C. XXXI, İstanbul 2006, s. 180; Mustafa Aydın, “Revan”, *TDVİA.*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 27. Ayrıntılı bir inceleme için bkz. Süleyman Polat, *IV. Murad'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Stratejisi*, Ankara 2015.

¹⁴ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, s. 786, 795. Topların Musul'dan Bağdat'a nakli konusu görüşülerek 20'sinin karadan diğerlerinin nehir yoluyla gönderilmesi uygun bulunmuştur. Nitekim nehirden gelecek toplar ancak yirmi gün sonra ulaşabilmiştir. Bkz. Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, s. 798. Bayram Paşa'nın sefer hazırlıkları ve “*Sefer Hazırlıkları Hakkında IV. Murad'a Arzlar*” için bkz. Özer Küpeli, *a.g.e.*, s. 236-242. Bu dönem seferlerindeki nehir taşımacılığına dair bkz. Süleyman Polat, “IV. Murat Devri Doğu Seferlerinde Nehir Taşımacılığı ve 1638 Bağdat Seferinde Fırat Üzerinden Yapılan Nakliyat”, *History Studies*, S. 12/2, Nisan 2020, s. 577-593.

¹⁵ “*Der-sefer-i şark ve feth-i Kal'a-i Bağdat; der vakt-i Padişâb-ı İslâm Sultan ibnü's-Sultan Gâzî Murad Han ibn-i Sultan Ahmed Han*” bölümü için bkz. Abdülkadir Efendi, *a.g.e.*, s. 1064 vd; “*Azîmet-i Padişâb-ı İslâm be-Sefer-i Bağdat-ı Bibîst-âbâd*”, bkz. Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, s. 787-788; Halil Sahillioğlu, “Dördüncü Murad'ın Bağdat Seferi Menzînamesi (Bağdat Seferi Harp Jurnalı)”, *Belgeler-Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. II, S. 3-4 (1965), s. 1-35; Makalenin yeniden yayımı için bkz. *Belgeler*, C. XIII, S. 17 (1988), s. 43-81. Seferle ilişkin BOA., *DBŞM*. 169 numaralı menzîl muhâsebe defteri

Kaptan-ı Derya Kemankeş Mustafa Paşa olduğu halde kalabalık ve disiplinli askerleriyle 76 günde Halep'e ulaştığı sırada Bayram Paşa vefat ettiğinden sadrazamlık görevine 27 Ağustos 1638'de Diyarbakır Beylerbeyi ve Musul Muhafızı Vezir Tayyar Mehmed Paşa atanmıştır¹⁶.

Üsküdar'dan 197 günde (544 saat) Bağdat'a gelen ordu 15/16 Kasım 1638 gecesi hemen metrislere sokularak üç koldan kuşatma düzeni oluşturulmuştur. Topçular Kâtibi ordugâhın kuruluş biçimini; "Ordu-yı hümayun konup, iki yüz şâhî darbzenler orduyu çevirip, zincirlenüp, yeniçeri odaları otağ-ı hümayun etrafların ihâta etmeğın ve bölük balkının çadırları otağ-ı hümayun birununu ihâta ettükde kırk şâhî toplar otağ-ı hümayun haricinde zincirlenürdü" sözleriyle anlatmaktadır. Evliya Çelebi de 105 oda Yeniçerinin önceki muhasaraların aksine şehrin önlerine ulaştığında beklemeden metrise girerek kale kuşatmasına giriştiklerini kaydetmiştir¹⁷.

Bağdat'ın önceki kuşatmalarında Hâfız Ahmed Paşa güneydeki Karanlık Kapı tarafından dokuz ay, Hüsrev Paşa ise kuzeyden İmam-ı Azam Kapısı yönünden kaleyi iki ay dövdüğünden bu kısımlar iyice berkitilmiş durumdaydı. Sadrazam'ın kuşatmanın ağırlık noktasının bu kez orta yerden, çöl yönündeki Akkapı tarafında olması önerisi uygun bulunarak metris kurulmasına başlanmıştır. Birliklerin konuşlandırılmasına göre, Akkapı kulesi tarafında Cıgal-zâde Kulesi (*Kâşe Kulle*) denilen büyük kulenin karşısında Sadrazam Tayyar Mehmed Paşa, Köşe Kule'yi Yeniçeri Ağası Küçük Hasan Ağa ve Rumeli Beylerbeyi Arslan Paşa-zâde Ali Paşa olmak üzere 10 parça *bedoloşka* top ve pek çok *şâhî darbzenlerle* iki taraftan muhasara etmişlerdir. Bunların alt tarafında, *Burc-ı Acem* kulesine değin Kaptan-ı Derya Vezir Mustafa Paşa, Sivas Beylerbeyi Kör Hazinedar İbrahim Paşa, 4 çorbacıyla Yeniçeri Ocağı'ndan Samsoncubaşı Hüseyin Ağa, Köstendil Beyi Veli Bey, Avlonya sancağından Bâyezid Bey 7 *bedoloşka* ve 4 *şâhî* topla metrise girmiştir. Bu birliklerin aşağısında Anadolu Beylerbeyi Vezir Deli Hüseyin Paşa ile Anadolu sancakları, Mısır askerleriyle Yeniçeri Ocağı'ndan Zağarcıbaşı Haydar Ağa-zâde Mehmed Ağa 40 oda askerle birlikte 5 parça *bedoloşka* ve pek çok *şâhî darbzenle* metrise girerek kuşatmaya hazırlanmışlardır. Karanlık Kapı (*Karani/Karanuluk Kapusu*) tarafından döner köşeli büyük kuleye değin Diyarbakır Beylerbeyi Derviş Mehmed Paşa kendi birlikleri, 7 oda çorbacı askerleri ve 3 *bedoloşka* topla metrise girerek mücadeleye girişmişlerdir. Bağdat'ın karşısında, Dicle'nin sağ sahilinde etrafı surlarla çevrili ve kapısı köprüünün başında bulunan *Kuşlar Kalesi*'nin önünde Silahdar Vezir Mustafa Paşa kendisinin ve Şam askerleriyle, 5 parça *balyemez*, 25 *şâhî*

için bkz. Mehmet İnbaşı, "Dördüncü Murad'ın Bağdat Seferi," *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 12 (1999), s. 277-287.

¹⁶ Abdülkadir Özcan, "Tayyar Mehmed Paşa", *TDVİA*, C. EK-2, İstanbul 2016, s. 592; aynı yazar, "Kemankeş Mustafa Paşa", *TDVİA*, C. XXV, Ankara 2002, s. 248.

¹⁷ Bağdat muhasarası hakkında bkz. Abdülkadir Efendi, *a.g.e.*, s. 1094 vd.; Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, s. 800-809; Nâimâ Mustafa Efendi, *a.g.e.*, s. 883 vd. Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi-Topkapı Sarayı Bağdat 305 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*, 4. Kitap, Haz. Y. Dağlı-S. Ali Kahraman, İstanbul 2001, s. 245-247.

darbuzanla birlikte muhasara düzeninde yer almıştır¹⁸.

Kuşatmanın üçüncü günü ikindi vakti karadan ordugâha ulaşan toplardan 10'u Sadrazam, 6'sı Kaptan Paşa ve 4'ü de Hüseyin Paşa'ya olmak üzere her kola dağıtılmış, dördüncü günü sabahı kalenin içi top ve tüfeklerle üç koldan şiddetli bir şekilde dövülmeye başlanmıştır. Sekizinci günde metrisler hendek kenarına kadar ulaşmıştır. Silahdar Paşa 25 Kasım günü Kuşlar Kalesi'nin içini bir kaç parça şâhî darbzenle ateş altına almıştır. 27 Kasım'da askerlere 500.000 adet koyun derisi, garar, çuval ve torba dağıtılarak toprak sürülmek suretiyle tabya yapılmasına başlanmış, toprak konulan torbalarla hendekler doldurulmuş, kesilen 2.500 adet hurma ağacından örülen küfelerle oluşturulan savunma hattına toplar yerleştirilerek tabyalar meydana getirilmiştir. Küfeler yardımıyla toplar zeminden yükseltilerek kalenin duvarları ve içi biraz daha yukarıdan etkili bir şekilde dövülmeye başlanmıştır. Ön mevzilerdeki topçuları korumak amacıyla “*domuz damı çatılarak*” tabyalar oluşturulmuştur. Stratejik olarak metris sürülmek suretiyle alınmasına karar verilen kalenin muhasarası günlerce sürmüştür. Musul'da kalan 10 parça top 4 Aralık 1638'de gemiyle getirilmiş, 5'i Sadrazam, 3'ü Silahdar Paşa ve 2'si de Mustafa Paşa'ya verilerek ateş gücü arttırılmıştır. Kâtip Çelebi, kuşatmanın 19. gününde nehirden gelen 3 topun Kuşlar Kalesi metrisine konulduğunu, 20. günü orduya 6 top daha ulaştığını, bunların 3'ünün Diyarbekir Beylerbeyi Derviş Mehmed Paşa'ya verildiğini belirtmiştir¹⁹.

1656 yılı başlarında Bağdat'ı ziyaret etmiş olan Evliya Çelebi ise *Seyahatnâme*'sinde şehrin kuşatma düzenini; Sadrazam 10.000 asker, 10 *bahyemez*, Kaptan-ı Derya Kara Mustafa Paşa 8.000 asker, 8 *bahyemez*, Şam Veziri Bıyıklı Derviş Mehmed Paşa 10.000 asker, 10 *bahyemez*, Rumeli Beylerbeyi Arslan Paşa 26.000 asker, 6 *bahyemez*, Halep Valisi Musahip Silahdar Mustafa Paşa 7.000 asker, 6 top; Mısır Beyi Çerkes Ebu Şavârib Bey 5.000 asker ve 3 *bahyemez* top olmak üzere Anadolu'dan 12 eyalet askeri, 500 sancak beyi ile 47.000 kapıkulu sipahisi olarak kaydetmiştir. Seferin görgü şahitlerinden Zarain Ağa'ya göre ise ordu mevcudu bir kısmı Yeniçeri olan 35.000 piyade ve 73.589 hafif süvari olmak üzere 108.589 kişidir²⁰.

Büyük kuşatmanın en şiddetli zamanları 12-25 Aralık tarihleri arasında yaşanmıştır. Muhasaranın otuz dokuzuncu günündeki (24 Aralık 1638-Cuma) nihâî genel saldırıda Sadrazam Gazi Tayyar Mehmed Paşa serdengeçtilerle birlikte yıkılan

¹⁸ Bağdat şehri ve kalesine ilişkin bu sırada orduda bulunan bir şâhidin verdiği ayrıntılı bilgiler için bkz. Ziyaeddin İbrahim Nuri, *Tevârib-i Fetih-i Bağdad*, v. 140a'dan naklen Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, Çev. M. Tanju Akad, İstanbul 2007, s. 139.

¹⁹ Kuşatmadaki “*açım top ve tûfenk şenliğ*” için bkz. Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, s. 800 vd. Bu konuda ayrıca bkz. Nâimâ Mustafa Efendi, *a.g.e.*, s. 886-888; Halil Sahillioğlu, *a.g.m.*, s. 27-29; Nermin Yıldırım, *a.g.t.*, s. 35 vd; Rhoads Murphey, *a.g.e.*, s. 139-145; Özer Küpeli, *a.g.e.*, s. 251-268.

²⁰ Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *a.g.e.*, 4. Kitap, s. 245; Zarain Agha, *A Relation of the Late Siege and Taking of the City of Babylon by the Turks as it was written from thence by Zarain Agha one of his captaines*, London 1639, s. 11'den naklen Rhoads Murphey, *a.g.e.*, s. 59.

kuleleri almak isterken alınandan vurularak şehit olduğundan yerine Kaptan-ı Derya Kemankeş Mustafa Paşa atanmıştır. Orduda bulunan Topçular Kâtibi Abdülkâdir, kuşatmanın şiddetle sürdürülmesi nedeniyle kaledekilerin; “*Emân yâ Seyfe’l-İslâm ve yâ Sahib-kerân-ı zaman ve yâ Nebîre-i Âl-i Osman ve yâ Gâzîler, Allah ve Resulullah seversenüz top u tüfeng atman; Aman top u tüfeng zahtından*” sözleriyle yılgnlıklarını dile getirdiklerini kaydetmiştir²¹.

15 Kasım 1638’de başlayan ve kırk gün süren kuşatmanın ardından Bağdat Kalesi Muhafızı Bektaş Han 25 Aralık 1638’de teslim olmuştur. Sultan Murad teslim için “eman” verdiğini bildirirken; “*Biz bunda Kızılbaş kırmağa gelmedim. Bu Kal’a-i Bağdad bize ecdâdımızdan mirasdır, bunun için geldim...*” sözleriyle teslimi kabul etmiştir. Ancak kale içindeki bir kısım Safevî kuvvetinin direnişi üzerine çarpışmaların bir gün-bir gece daha devam etmesinin ardından Bağdat şehri tamamen fethedilmiştir²². Osmanlı ordusunun büyük kayıplar verdiği uzun süreli mücadele ve zorlu bir harekât sonucunda şehir, ilk defa alınışından bir asır sonra yeniden Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Sultan Murad, 26 yaşında, atası Kanunî’nin Rodos’u fethinin (6 Safer 929/25 Aralık 1522) yıldönümünde “*halîfelerin başkenti*” ve “*evlîyalar burcu*” olarak anılan Bağdat-ı Dârü’s-Selâm’ın ikinci fâtihisi olmuştur.

Bağdat’ta bir süre kalan muzaffer hükümdar 17 Ocak 1639’da şehirden ayrılmışsa da ancak 10 Haziran 1639’da İstanbul’a dönebilmiş ve fiili yürüyüşle 191 gün (393 saat) süren dönüş yolculuğu böylelikle tamamlanmıştır²³. *Irak-ı Arab* veya *Irak-ı zemin* olarak adlandırılan Bağdat, Basra, Şehr-i Zor bölgesini Osmanlılara; Revan’ı Safevîlere bırakan 17 Mayıs 1639 tarihinde kabul edilmekle birlikte Kasım 1639’da yürürlüğe giren *Kasr-ı Şîrin (Zübâb) Antlaşması* ile bölgedeki Osmanlı egemenliği kayıt altına alınmıştır. İslâm dünyasının ve Türklüğün önemli merkezlerinden olan Bağdat, Kanunî’nin ilk doğu seferi sırasında Osmanlı Devleti’nin toprağı olmuş, 90 yıl süren hâkimiyet Bekir Sübaşı hadisesi nedeniyle kesintiye uğramış ve şehir on dört yıl boyunca Safevîlerin kontrolü altında bulunmuştur. Sultan IV. Murad tarafından 1638’de alınan Bağdat bu tarihten 11 Mart 1917’deki İngiliz işgaline kadar 279 yıl Türk idaresinde kalmıştır.

Osmanlı Top Teknolojisi ve Bağdat’ın Topları

Osmanlıların yayılma ve sınırlarını genişletmelerindeki ana unsurlardan birinin ateşli silahların üretim ve kullanımı olduğu tarihen sabittir. Top

²¹ Abdülkadir Efendi, *a.g.e.*, s. 1103.

²² Nezih Aykut, “IV. Murad’ın Revan Seferi Menzîlnâmesi”, *İ. Ü. Ed. Fak. Tarih Dergisi*, S. 34 (1984), s. 191. Kâtip Çelebi, şehirdeki Mir Fettah-oğullarının bir kaç yüz Kızılbaşla birlikte 30 Aralık 1638’de *Karanlık Kapı*’dan çıkarak Diyâle tarafına gittiklerini (Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, s. 807), Topçular Kâtibi ise teslim olduklarını (Abdülkadir Efendi, *a.g.e.*, s. 1103-1104) yazmıştır.

²³ Robert Mantran, “Irak-Osmanlı Dönemi”, *TDVİA*, C. XIX, İstanbul 1999, s. 91 vd.; Ziya Yılmaz, *a.g.m.*, s. 181. Ayrıca bkz. Rhoads Murphy, *The Functioning of the Ottoman Army Under Murad IV (1623-1639/1032-1049): Key to Understanding of the Relationship Between Center and Periphery in Seventeenth Century Turkey*, Chicago 1979.

dökümcülüğü de Osmanlı savaş sanayiinde ulaşılan ve çağını aşan seviyesinin bariz göstergesi olmuştur. Topçuluk yalnızca metalürji, mühendislik, teknoloji gibi imalât aşamalarıyla değil estetik ve sanatsal nitelikleriyle de farklılaşan özgün ürünleriyle belirginleşen bir tarz meydana getirmiştir.

XIV. yüzyılın sonlarında ateşli silahlarla tanışan Osmanlıların top ve ilgili teçhizatı, Avrupa'nın da ilk devlet işletmesi olan İstanbul'daki sabit dökümhane merkezi *Tophâne-i Âmirî*'de hazırlandığı gibi XVI. yüzyılın ortalarına kadar seferler sırasında seyyar top dökümhaneleri kurulmuş, ana fabrikanın standartları esas alınarak bazı taşra şehirlerinde de tophaneler ve barut üretim merkezleri faaliyet göstermiştir. Doğudaki Osmanlı tophaneleri Erzurum, Van, Birecik, Basra ve Kahire'de bulunmaktadır. *Tophâne*'de top dökümünün yanı sıra top arabası, kundak, dingil, gülle, humbara ve barut imâlî de yapılmıştır. İlk toplar dövme demirden yapılmasına karşın XVI. yüzyılda taş gülle veya dökme demirden "*yuvalek/yuvarlak*" denilen mermi atan tunç toplar dökülmüştür²⁴. Topun dökümü ve savaşlarda kullanımıyla Kapıkullarının yaya kısmından olan Topçu Ocağı; top arabalarının imâlî, top ve mühimmatının taşınmasıyla da Top Arabacıları Ocağı görevlidir²⁵.

Osmanlı toplarına sınıfları itibarıyla bakıldığında en küçük sınıfı *saçma*, *eyrek*, *prangı*, *misket* ve *şakaloğ* (*çakaloğ*) isimleriyle anılan, genellikle dökme demirden yapılmış, hem kalelerde hem de gemilerde kullanılan anti-personel nitelikli toplar oluşturmaktaydı. Seferler için tercih edilen toplar ise *kolonborna* (*kulunburna*, *kolumburina*), *darbzæn* (*zarbzæn*, *zarbuşan*, *darbuşan*) ve *şâhî* olarak adlandırılmıştır. Hafif toplardan olan darbzænlerin (*dövücü top*) büyük ve orta tipleri muhasaralarda, küçükleri ise meydan muharebelerinde sahra topu olarak kullanılmıştır. Toplar için *büyük* (*şâhî*, *büzürg*), *orta* (*miyâne*, *vasat*), *küçük* (*kûçek*) veya *şâhî* tanımlamaları onların sadece cinslerini değil model olarak büyüklüklerini de ifade etmiştir. Osmanlı top döküm teknolojisinde kanon cinsinden büyük muhasara veya kale savunma topları son derece dikkat çekici olup bunlar arasında *şayka*, *bahyemez* ve *badaloşka* sınıfları özellikle öne çıkmıştır. Söz konusu topların çapları farklılık gösterdiğinden her top çeşidi de kendi içinde büyüklüklerine göre sınıflara ayrılmıştır. *Şayka* türündeki büyük çaplı taş gülle atan toplar taşıma için muylu ve kundağı bulunmayan (*arabaya binmeyen*), kalaslar üzerinde kızakla nakledilen, büyük oranda sefere katılmayıp kalelerde bulunan sabit batarya silahlarıdır. Sefere muhasara için götürülen ve genellikle 14-16 okka (17-20 kg) ağırlığında gülle atan toplar ise kale/sur döğen (*kal'a-kûb*) olarak adlandırılmıştır. *Şayka* tâbiri aynı zamanda nehir kayıklarında kullanılan nispeten küçük silahlar için de kullanılmıştır.

²⁴ Salim Aydüz, "Tophane", *TDVİA*, C. XLI, İstanbul 2012, s. 253-256; aynı yazar, *Tophâne-i Âmirî ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara 2006; Gábor Ágoston, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, s. 60.

²⁵ XVII. yüzyılın başlarında devlet personeli olarak 1.552 topçu ve 684 top arabacısı istihdam edilmiştir. Gábor Ágoston, "Top", *TDVİA*, C. XLI, İstanbul 2012, s. 240-242; aynı yazar, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, s. 55; Ayrıca bkz. aynı yazar, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, Çev. Tanju Akad, İstanbul 2006.

Kaynaklarda *badaloşka* (*baciliska*, *bacaluşka*, *bacaloşka*, *bedaluşka*, *bedoluşka*) adıyla anılan kalibresi büyük toplar (*basilic/basilisco*) Osmanlıların en yaygın olarak kullandıkları daha çok demir gülle kullanılmakla birlikte taş veya bakır gülle de atılabilen kuşatma ve kale topları sınıfını teşkil etmiştir. *Kolomborna* (*kolumburna*, *kolunburuna*, *kolumburina*) sınıfındaki toplar ise genellikle 2-16 vukiyye ağırlığında mermi attığından hafif toplar sınıfında yer almıştır. *Balyemez* toplar çeşitli ağırlıkta ve genellikle demir gülle atan, büyük, uzun menzilli batarya silahlarıdır. Genel anlamda balyemezler kale muhasarası ve müdafaası için çokça kullanılan modeller arasındadır²⁶.

Tophâne-i Âmîre'de dökülen toplar, kundak ve arabaları hazırlanarak karadan veya deniz yoluyla sefer bölgesine ulaştırıldığı gibi, belli taşra merkezlerinin yanı sıra sefer alanlarında da imâl edilebilmekteydi. Bağdat seferi için de Fırat nehri kenarındaki Birecik Tophânesi'nde çeşitli çaplarda toplar dökülmüştür²⁷.

Evlîya Çelebi'nin anlatımına göre alınmasının ardından Sultan Murad tarafından 7.000 mühendis ve ustayla metin ve müstahkem hale getirilmiş olan Bağdat Kalesi kurulduğundan beri böylesine mamur ve abâdân olmamıştır. Onun kaydettiğine göre şehirde kalanlar arasındaki Topçubaşı'nın yanında 6 oda olmak üzere 5.000 topçu askeri bulunmaktadır²⁸. Bunların içinde “*Fransa kâfirinden beş yüz adet Fireng topçu kalup hâlâ hizmet-i Bağdat'da mukayyidlerdir ve cümle zeametleri Şam'dadır*”. Evliya Efendi, Bağdat'ta küçük-büyük 1.060 parça “*top-ı kal'a-kûp balyemez, kolomborna, şâhî, saçma, havan, şayka, darbzen ve müşkat gibi*” görülmeye değer toplar olduğunu kaydetmiştir²⁹. Evliya, Bağdat'taki topların çoğunluğunun *balyemez* olduğunu, Akkapu, Karanlıkkapu, İçkale, Burc-ı Acem ile Küçük Hüseyin Paşa ve Musa Paşa Tabyalarında her biri bir kaleye değer seçkin toplar bulunduğunu, Hasan Paşa Zülfikâr tepesinde de kocaman balyemezler olduğunu belirtmiştir. 1681 yılında Bağdat kalesi envanterinde 42.600 güllüsü ile birlikte 39 balyemez ve bir şayka topu mevcut görünmektedir³⁰. Bağdat'a muhasara için

²⁶ Osmanlı top çeşitleri ve özellikleri hakkında bkz. Gábor Ágoston, “Ottoman Artillery and European Military Technology in the Fifteenth and Seventeenth Centuries”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Tom. XLVII (1-2), 1994, s. 34-41; aynı yazar, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, s. 59-64, 133-134; 151-156.

²⁷ İlk resmî Osmanlı vakanüvisi *Nâima Mustafa Efendi* (1655-1716), Birecik'te 2'si yirmişer vukiyye, 3'ü onsekizer vukiyye gülle atan 5 adet *azîm* top döküldüğünü, Topçular Kâtibi ise bunların 2 *kebîr balyemez* top olduğunu belirtmiştir. Abdülkadir Efendi, *a.g.e.*, s. 1060.

²⁸ Osmanlı ordusunda ulûfeli olarak 1609'da 1.552 topçu ve 684 top arabacısı, 1652/53'de 1.481 topçu ve 339 top arabacı mevcuttu. Savaş dönemlerinde sayıları artmakla birlikte Evliya'nın kaydettiği rakamı bu itibarla değerlendirmek gerekmektedir. Gábor Ágoston, “Top”, s. 241; aynı yazar, *a.g.e.*, s. 150.

²⁹ “*Bu kal'a-i Bağdat'da olan toplar bir diyarda yokdur. İllâ İslâmbol'da ve Budin'de ve Akdeniz Boğaz bisarlarında ve kal'a-i Rodos'da var, yoksa gayri diyar serhadlerinde yokdur. Gerçi vardır ammâ birer, ikişer, altıyar top-ı güzîdeler vardır.*” Bkz. Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî, *a.g.e.*, 4. Kitap, s. 249.

³⁰ BA., DBŞM, CBH 18368, s. 12-13'den naklen Gábor Ágoston, *a.g.m.*, s. 36. Evliya Çelebi'nin *Topçubaşı Ali Bâlî*'den aktardığına göre Osmanlı Devleti'nin 7.060 adet olan bütün korunaklı yerlerinde 17.045 topu, donanmasında ise 1.000 parça topu mevcuttur. “*Evsâf-ı Astâne-i Asâkir-i*

götürülen toplardan bir kısmı muhafaza için bırakılmış, bazı toplarsa kullanım ömürlerini tamamlamış olduklarından geri getirilmemiştir. Anlaşıldığına göre Bağdat'taki toplar arasında muhasara ve fethin hatırası olan ünlü Sultan Murad Topu da yer almaktadır.

Bağdat'ın topları ait oldukları çağdan başlamak üzere dikkat çekmiş ve halk şairlerinin edebî eserlerinde de sözü edilmiştir. Evliya Çelebi'nin devrinin saz şairleri ve çöğürçüleri arasında ismini ilk olarak kaydettiği *Demiroğlu* (Demircioğlu) adındaki âşığın Sultan Murad'ın seferini anlatan manzumesinde Bağdat kuşatmasındaki toplar “*ulu toplar balyemezler*” olarak anılmıştır³¹. Bağdat seferine katıldığını belirttiği manzumeleri bulunan XVII. yüzyılın ilk yarısında yetmişmiş, tanınmış saz şairleri üzerinde derin etkisi olan Kul Mustafa bir manzumesinde “ikinci Bağdat” ilân ettiği Budin'i balyemez toplarıyla birlikte anmıştır³².

Fotoğraf 2: Bağdat Kışlasındaki Osmanlı Topları (1917)³³

Ebu Hızzâme Topu Hakkındaki Kaynaklara Dair

Literatürümüzde Sultan Murad devrine ait Bağdat'taki meşhur Osmanlı topuyla ilgili en erken bilgi kaynağı atıflarına M. Fuat Köprülü'nün *Genç Osman*

İslâm Tâife-i Topçıyan” için bkz. Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*, 1. Kitap, Haz. O. Şaik Gökyay, İstanbul 1996, s. 187-188. Evliya Çelebi, büyük topların, vukıyye olarak, demir gülle ağırlıklarına göre *balyemez* (20), *lankoz* (40), *zâlim* (40), *kran* (50), *sademât* (60) isimleriyle anıldığını kaydetmiştir. “*Der Beyân-ı Esmâ-i Top-ı Kal'a-Kâp*” için bkz. Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi-Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, 6. Kitap, Haz. S. Ali Kahraman-Y. Dağlı, İstanbul 2002, s. 193.

³¹ “*Sâzendegân-ı Çöğürçiyân*” için bkz. Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, 1. Kitap, s. 304. “*Alurlar elden, komazlar / Üstünde han var demezler / Ulu toplar, balyemezler / Atulur Bağdat üstüne*” Demiroğlu ve destanı için bkz. Hasan Eren, *Türk Saz Şairleri Hakkında Araştırmalar I*, Ankara 1952, s. 19-20.

³² “*Üzerine düşman geçilip gelse / Balyemez topları burçlara salsa / Ağalar cenk günü meydanı olsa / Bağdad-ı sâni Budim değil mi*” bkz. Hasan Eren, *a.g.e.*, s. 77.

³³ İngilizlerin 11 Mart 1917'deki Bağdat işgalinden kısa süre sonrasına ait görsel için bkz. <https://twitter.com/iraqipic/status/874385144962043904>

Hikâyesi adlı çalışmasında yer verilmiştir³⁴. Fuat Köprülü, *Genç Osman Hikâyesi*'nin Bağdat versiyonunu da incelediği, konusundaki kapsamlı ilk müstakil çalışma olarak değerlendirilebilecek eserinde Bağdat'ın ünlü topuna da değinmiş ve *Ebu Hızzâme Topu* (طوب أبو خزامة) hakkındaki bilgileri *Kâzım ed-Düceylî*'nin çalışmasından aktardığını belirtmiştir³⁵. Yazarın Köprülü'ye kaynak olan bu makalesi geçtiğimiz yüzyılın başlarında *Lugati'l-Arab* (*Lughat al-'Arab*) dergisinde yayımlamıştır³⁶. F. Köprülü oldukça ayrıntılı sayılabilecek makaledeki bilgileri özetlemek suretiyle kitabına aldığı gibi, araştırmasında Genç Osman ile ilgili devrin dikkat çekici bu tarihî-kültürel unsuruna değinmeden geçememiştir.

Sultan Murad devri topuna ilişkin bilgiler Kurmay Albay Hüseyin Rahmi Apak (1887-1963)'ın anılarında da yer almıştır. H. Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları* isimli eserinde I. Dünya Savaşı'nda Irak cephesinde bulunduğu dönemde Kûtü'l-Amâre'de gerçekleşen bir olayı aktarmıştır³⁷. Yazar, İngilizlerin Bağdat üzerine geliştirdikleri harekât sırasında bölgeye görevlendirilen, komutanlığını Albay Bekir Sami (*Günsav*) Bey'in yaptığı 52. Tümen'de kurmay yüzbaşı rütbesiyle erkân-ı harbiye başkanı olarak görev yapmıştır. Anılarında toplu ilgili notlarını "*Sultan Murat'ın Topu*" başlığı altında kaydetmiştir. R. Apak, bu sıralarda başka bir cepheye tayin edildiğinden topun Kûtü'l-Amâre kuşatmasında kullanıldığını bir arkadaşından rivayet olarak nakletmekle birlikte daha önce savaştığı topraklarda büyükelçi göreviyle bulunduğu sırada, 1951 yılında, topu bir kaç defa gidip gördüğünü de belirtmiştir³⁸.

Irak cephesindeki muharebelere ve Kûtü'l-Amâre kuşatmasına üsteğmen olarak katılmış olan Orgeneral Muzaffer Tuğsavul (1894-1952)'un anılarında da "*Balyemez Toplarile Nasıl Harbettik?*" başlıklı bir bölüm mevcuttur. Hatıralarında top ve kullanımıyla ilgili bilgiler aktarmakla birlikte topun ismi ve özelliklerine ilişkin ayrıntılı bilgi vermemiştir³⁹.

³⁴ "Bağdat'ta 'Genç Osman' Hikâyesi" ve "Bağdat Rivâyetinin Tahlili" için bkz. Köprülüzade Mehmed Fuad, *XVII'inci Asır Şairlerinden Kayıkçı Kul Mustafa ve Genç Osman Hikâyesi*, İstanbul 1930, s. 36-40, 48-52.

³⁵ Kâzım ed-Düceylî, "Bazı Asâr-ı Bağdad-Tob Ebu Hazzâme / Culte Supertitieux des Muslumans au Canon Abou Khazzâmeh", *Bagdad fi Mecellet Lugati'l-Arab/Baghdad in Arab Language Journal*, Kısım 1, Fasil III (Şubat 1914), s. 119-135.

³⁶ *Kâzım ed-Düceylî* (Kâzım b. Hüseyin b. Abdullah ed-Düceylî el-Hazrecî, 1884-1970) Bağdat'ın kuzeyinde *Düceyl* beldesinde doğmuş, Viyana'da vefat etmiş, Necef'te defnedilmiştir. Filoloji ve fıkıh öğrenimi görmüş, 1924-1929 yılları arasında Londra Üniversitesi Doğu Dilleri Okulu'nda Arapça dersleri vermiştir. Irak Kralı Gazi bin Faysal'ın da öğrencileri arasında olduğu yazarın şiirleri, birçok araştırma eseri ve makaleleri vardır. <http://archive.sakhr.it.co/authorsArticles.aspx?AID=2961>

³⁷ Hüseyin Rahmi Apak Moskova'da askeri ataşelik, V-VIII. dönemlerde (1934-1946) milletvekilliğinin ardından Lizbon (1946-1949) ve Bağdat (1949-1952) büyükelçiliklerinde bulunmuştur.

³⁸ Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara 1988, s. 138.

³⁹ Muzaffer Tuğsavul, Kara Harp Okulu'ndan 1914'te mezun olmuş, I. Dünya Savaşı'nda Irak cephesinde savaşmıştır. Anıları için bkz. Salâhaddin Güngör, "Albay Muzaffer Tuğsavul

I. Dünya Savaşı'nda Irak'ta kullanılan Osmanlı toplarıyla ilgili bilgilere bir İngiliz'in anılarında da rastlanmaktadır. Büyük Britanya Krallığı'nın Mezopotamya Harekâtı'nda Basra'da karaya çıkarak Dicle yoluyla Bağdat'a yürüyen VI. Hint Piyade Tümeni'nde 48. Savaş İstihkâm Taburu doktoru olarak görevli William Collis Spackman (1889-1975)'ın *Esir Bir İngiliz Doktorun Kütülamare Anıları* adıyla yayınlanan savaş yıllarına ait hatıraları hekim gözüyle savaşın farklı yönlerini yansıtmaya bakımından kıymetlidir. Spackman'ın aktardıkları arasında savaşın büyük silahlarından olan toplar ve özellikle eski Osmanlı toplarıyla kuşatma altında Türklere karşı kullandıkları topa ilişkin kayıtlar oldukça dikkat çekicidir⁴⁰.

Topun Konumu ve Genel Durumu

Osmanlılar kullanımından düşmüş topları yeniden değerlendirmek amacıyla dökümhanelere geri getirirken muhtemelen *Ebu Hızzâme* sağlam durumda olduğundan, Bağdat'ta bırakılmış olmalıdır. Top hakkında bilgi veren erken tarihli kaynaklarda iç kalenin dışında bulunduğu belirtilmiştir. Nitekim, XX. yüzyılın başlarında, 1912 yılında, topun *Bâb el-Vastânî* (Ortanca Kapı)'deki durumunu gösteren bir fotoğraf mevcuttur.

Topun konumu bir kaç defa değiştirilmiştir. İlk yerinden Bağdat'ın Rusâfe (*Al-Adbamiya*, şehrin doğu yakası) bölgesine taşınmıştır. Bu bölge 173 semte ayrılmış olan Bağdat'ın kuzeyinde Bâb Al-Sultan (*Bâb Al-Ma'adhim*) ile güneyde Bâb Al-Kulwatha (*Bâb Al-Sbarjî*) arasındadır. Irak Savunma Bakanlığı eski binasının bulunduğu Bağdat kalesinin karşısında yer alan bölge şehrin kuzeyini korumak ve savunmak için yapılmış surun üzerindeki top nedeniyle "*Top Semti*" olarak adlandırılmıştır⁴¹.

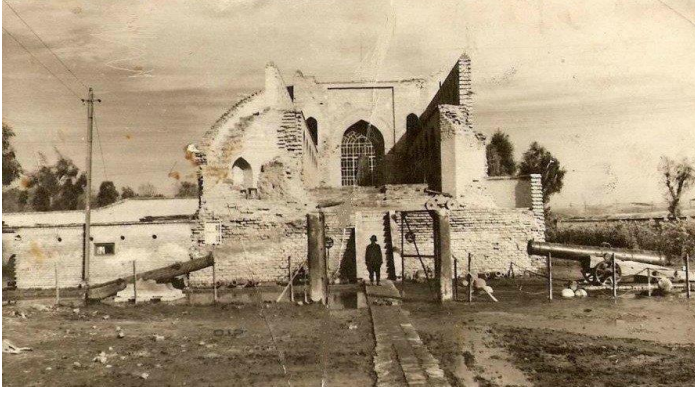
Ebu Hızzâme, Meydan mahallesinde, Bağdat Tophânesi'nin (*Topçu Kale*) doğu kapısının (*Müdafaa Kalesi Kapısı*) önünde, yerden 35-40 cm kadar yüksekte, 4x8 m ölçüsündeki bir zeminin üzerine yerleştirilmiştir. Yükselti zeminin dört köşesinde zincirlerle birbirine bağlı dört küçük topun ortasındadır. Fotoğraflarda da dikkat çekeceği üzere büyük topun çevresinde, ters biçimde, küçük çaplı toplar ve güller yer almıştır. Bu durum muhasara esnasındaki batarya düzeninin kuruluş şeklinin esas alındığını düşündürmektedir. Muhasara düzenindeki büyük bir topun yanında birbirine zincirlerle bağlanmış dört adet küçük çaplı topla bir batarya teşkil edilmiştir. Küçük çaplı toplar büyük topun menzil ve mesafe ayarlaması için

Anlatıyor", *Kumandanlarımızın Harp Hatıraları*, İstanbul 1937, s. 165-180. Ayrıca bkz. Muzaffer, Erkanıharp Miralay, *Irak Cephesinde Türk Topçuları-Harp Hatıraları ve Harp Tecrübeleri*, İstanbul 1931.

⁴⁰ Spackman, Kütü'l-Amâre harekâtı ve kuşatmasında yer almış, burada esir düşmüş, Bağdat ve Musul'da bir yıl kaldıktan sonra Gediz esir kampında bulunmuş ve savaşın sonunda İngiltere'ye dönebilmştir. William Collis Spackman, *Esir Bir İngiliz Doktorun Kütülamare Anıları*, Çev. Derin Türkömer, İstanbul 2018.

⁴¹ "*Al-Toub District*" ve "*Tob (Canon) Abu Khizâmab in Midan Sq. 1918*" için bkz. İmad Abdul-Salam Rauf, *The Historical Origins of Baghdad Districts*, Trans. A. Khaleel Nasser, Rebucluc of Iraq Ministry of Culture, Bağdat 2013, s. 16.

kullanılmakta, atış tekniği olarak güllerin değdiği noktalar birleştirildiğinde üçgen biçimi oluşturulmaktadır⁴².

Fotoğraf 3: Ebu Hızzâme Topu (1912)⁴³

Topun platformu muhasara sırasında topların zeminden yükseltilmiş mevzilere yerleştirildiğine ilişkin bir fikir de verebilir. Ancak, ilgili görsellerden zaman içinde yapılan düzenlemeler sırasında topun üzerinde yer aldığı yükselti zeminin kazılarak çukur bir alan oluşturulduğu da izlenebilmektedir.

Fotoğraf 4: Ebu Hızzâme, Meydan'da (1918)⁴⁴

Rahmi Apak, Bağdat büyükelçiliği yaptığı dönemde (1949-1952) topun “*Hükümet Konağının önünde*” olduğunu ve “*meşhur kahraman Genç Osman'ın mezarının*”

⁴² Gábor Ágoston, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, s. 87-88.

⁴³ “*Top Abu Kbuşamalı*” için bkz. <https://twitter.com/iraqipic/status/874385144962043904>

⁴⁴ *Old Pictures From Baghdad (1910-1939)* için bkz. <https://static1.squarespace.com/static/56447bc0e4b032f47d5266e9/t/5b936a2e758d46c1236451db/1536387657482/Iraq-History.pdf>

da bunun yanında bulunduğunu kaydetmiştir. Apak, topun daha sonra Bağdat'taki Askerî Müze'nin avlusuna alındığını belirtmiştir⁴⁵.

Kale veya sur döğen ağır ve orta sınıftaki muhasara veya müdafaa topları genellikle sekiz vukiyyeden ağır gülle atabilen büyük ateşli silahlardır. Bunlar arasında *şayka*, *bahyemez*, *badaloşka* ve *kolomborna* cinsindeki toplar sayılmaktadır. Kale-döğen toplar sefere yanlarına elişer gülleyle götürülmüşlerdir. Büyük topların yanlarında şâhî darbzen sınıfından toplar da bulunmaktadır. Tunçtan yapılmış oldukça büyük ebatlardaki ağır toplar kuşatmada sonuç almakta etkili olmakla birlikte çok fazla barut harcamakta, savaş alanlarına nakliyesi, kullanım esnasında ağır güller atmaları dolayısıyla buldukları yerleri ve kundaklarını parçaladığından sevk ve idaresi de güçlük arz etmektedir. Topun çapı (*kuçr*, *kalibre*), bir topun kaç santimetre çapında gülle veya mermi attığını dolayısıyla iç boşluğunun (*mücef*) genişliğini ifade etmektedir. Çap uzunluğu ise çapın namlu boyunca ne kadar devrettiğini gösterdiğinden doğal olarak topun etkisi çapı ile doğru orantılıdır. Büyük topların ağırlıkları fazla, atış etkileri yüksek fakat menzilleri çok uzun değildir. Ancak bu toplar kale kuşatmalarının vazgeçilmez unsurlarındandır⁴⁶.

Fotoğraf 5: Ebu Hızzâme Bağdat Kalesi Önünde⁴⁷

Tunç/bronz (*bakır-kalay alaşım*) olarak imâl edilmiş olan Ebu Hızzâme topunun uzunluğu 4.44 m, arka tarafından çevresi 2.4 m, ağzına yakın yerinden

⁴⁵ Top, 2003 yılına kadar “*Maydan Square*”de bulunmaktadır. Bkz. <https://twitter.com/IraqiPic/status/905527641545068548>

⁴⁶ Top çeşitleri ve özellikleri için bkz. Salim Aydüz, *a.g.e.*, s. 342-373. Ayrıca bkz. Gábor Ágoston, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi (1450-1700)”, *Osmanlı*, C. 6, Ed. G. Eren, İstanbul 1999, s. 628; T. Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silâhlar*, Ankara 1993, s. 117-120.

⁴⁷ “*Top Abu Khuzama*” Bağdat kalesi kapısı önünde. Bkz. <https://twitter.com/iraqipic/status/874385144962043904>

çevresi 1.44 m ve ağzının çapı 48 cm'dir. H. Rahmi Apak anılarında; Kûtü'l-Amâre kuşatması için Bağdat'tan taşınan Sultan Murad topunun çapını, ihtiyat kaydıyla birlikte, 46 cm olarak belirtmiştir. Kanon sınıfında yer alan şayka, balyemez ve badaloşkalar muhasara ve kale topraklarının en yaygınlarıdır. Mevcut bilgilere göre, büyük badaloşkalar 18 ve 20 karış (396 ve 440 cm) uzunluğunda olduğu bilgisinden hareketle Ebu Hızzâme'nin de badaloşka cinsinden olduğu değerlendirilebilir. “*Top-ı badaloşka-i büzjürg*” adı verilen bu sınıfın en büyük topraklarının ağırlıkları 11 tonu aşabilmektedir. Büyük badaloşkaların çap=gülle ağırlığı 14, 16, 18, 20, 22, 23 okka (17, 20, 22, 25, 27, 28 kg) olmakla birlikte Osmanlı badaloşkalarının çapları genellikle 11 ilâ 22 okka arasında değişmektedir. XVII. yüzyıl başlarındaki tunç toprakların % 90,8 bakır, % 9,2 kalaydan oluşan alaşımdan döküldüğü bilgisi bize toprakların terkiibine dair bir fikir verebilir⁴⁸. Ne varki toprak cinsi, ağırlığı ve malzeme analizine ilişkin bilgi tespit edilemediğinden alan uzmanlarının bu konudaki görüşlerine ihtiyacı vardır.

Topun üzerinde, ağırlık noktasında olmak üzere, iki yanda muylular ve bunların üzerinde iki adet işlemeli büyük taşıma kulpları bulunmaktadır. Arka tarafında kundağa veya arabaya bağlamayı kolaylaştıran ve barutun yüksek patlama basıncına karşı direncini azaltan kuyruk mevcuttur. Namlu/gülle yolu ile barut haznesinin bulunduğu bölümün üzeri bir kemerle çevrelenmiştir. Ebu Hızzâme'nin namlu ağzında, ismine de mülhem olan bir döküm veya gülle izi mevcuttur⁴⁹.

Fotoğraf 6: Ebu Hızzâme (1916)⁵⁰

⁴⁸ Osmanlı badaloşka topraklarının genel özellikleri hakkında bkz. Gábor Ágoston, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, s. 152-153; 184-185.

⁴⁹ “*Vasf-ı Tob Ebû Hızzâme*” için bkz. Kâzım ed-Düceyli, *a.g.m.*, s. 120-121. Ayrıca bkz. Köprülüzade Mehmet Fuad, *a.g.e.*, s. 36; Rahmi Apak, *a.g.e.*, s. 138.

⁵⁰ 1916'da Ebu Hızzâme Topu https://twitter.com/baghdad_salam/status/834096809731563524

Topun Adı

Osmanlılarda savaş araç ve gereçlerine isim veya lâkap vermenin bir gelenek oluşturduğuna dair örnekler pek rastlanmamaktadır. Bu konuda en erken ve dikkate değer örnek Fâtih Sultan Mehmed dönemine aittir. Avrupa menşeli kaynaklara göre Fâtih'in İstanbul kuşatmasından önce Macar mühtedisi Orban'a döktürdüğü, bazı tarihçilerin topçuluk tarihinde dökülen en büyük top olduğunu belirttiği, devasa top “*Mabometta*” olarak adlandırılmıştır⁵¹. Fâtih, 1478'deki İşkodra (*İskenderiye*) muhasarasında kalenin yakınlarında kurulan seyyar tophânede 11 top döktürmüştür. İki haftalık çalışma sonucu hazırlanan 13 kantar gülle atan en büyük (uzun ve ağır) tunç top ta “*Muhammed*” adını taşımaktadır. Bu muazzam silahın tüm döküm masrafları Fâtih Sultan Mehmed'in eşlerinden Dulkadir-oğlu Süleyman Bey'in kızı Mükerreme Hatun (*Sitti Mükerrime Hatun/Sitti Şah*) tarafından karşılanmıştır⁵².

Fotoğraf 7: Ebu Hızzâme ve Üzerinde Bir Çocuk⁵³

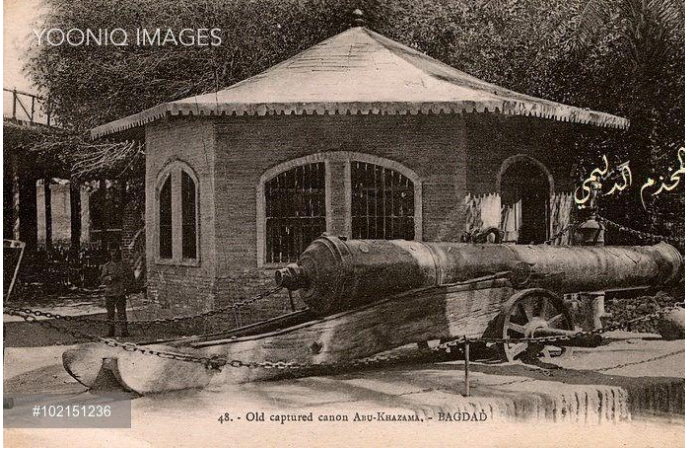
Gábor Ágoston, Osmanlı kronikleri ve kale mühimmat defterlerinde topların özel bir ad taşıdığına ilişkin kayıtlar bulunmadığını belirterek Osmanlı topçusunun daha yeknesak bir görevi olduğunu ve saygınlığının

⁵¹ Gábor Ágoston, *a.g.e.*, s. 39, 52.

⁵² Muhasara sırasında, 8 Temmuz 1478'de, faaliyete geçen 32,4 cm çapındaki büyük topun günde ortalama 16 atışla 21 Temmuz'a kadar toplam 208 adetlik yoğun atış yapmış olması dayanıklılığının yüksekliğini göstermektedir. Top imâl edilmişinden yaklaşık yüz yıl sonra (978/1570) çok büyük olduğundan bölünerek 14, 16, 18 vukıyyelik üç yeni top dökülmüştür. Bkz. Salim Aydüz, *a.g.e.*, s. 25-26. Ayrıca bkz. Salim Aydüz, “Osmanlı Devleti'nde Ateşli Silah Sanayii ve Top Döküm Teknolojisi (1453-1566)”, *Osmanlı*, C. 6, Ed. G. Eren, İstanbul 1999, s. 636-637. Fâtih'in Belgrat muhasarasında bıraktığı iki “*top-ı mehbûb*” Macarlar tarafından ganimet olarak Budin'e getirilmiş, Kanunî'nin fethinin ardından Belgrat'a geri götürülmüşlerdir. Bkz. Hasan Beyzâde Ahmed Paşa, *Hasan Beyzâde Tarîhi*, Haz. Ş. Nezihi Aykut, C. II, Ankara 2004, s. 72-73.

⁵³ Topun tahminen 1917 yılına ait görüntüsü için bkz. <https://www.prints-online.com/old-gun-abu-khazama-baghdad-iraq-14378480.html>

profesyonelliğinden önce kapıkulu olmasından kaynakladığını yazmıştır. Avrupa’da ise her topa ayrı bir isim verilmekte ve bu isim namlusunun üzerine işlenmektedir⁵⁴. Osmanlı silah ağır sanayisinin ve dolayısıyla ürünlerinin devlete ait olmasının yanı sıra kullanıcılarının da devlet personeli olmaları ismen de olsa herhangi bir özelleştirmenin olamayacağını düşündürebilir. Osmanlı toplarının üzerinde bulunan kitâbelerin içeriklerinde topa ilişkin bilgiler yer almaktadır. Bu silahların münhasıran verilmiş bir öz ismi olmamakla birlikte kullanıcıları tarafından, âdeta “*yüğü namıyla/lâkabıyla anılır*” sözüne uygun olarak, bir lâkap taşıdığına dair çeşitli örnekler tespit edilebilmektedir.

Fotoğraf 8: Ebu Hızzâme⁵⁵

XVII. yüzyılda genellikle toplar namlu uzunluğu, attığı güllenin ağırlığı gibi fiziksel özelliklerinin yanı sıra yapıldığı devrin hükümdarı, ustasının ismi veya askerlerin uygun gördükleri çeşitli adlandırmalarla anılmışlardır⁵⁶. Evliya Çelebi, toplara yapıldığı devire, yapımçı ustasına veya kendilerine özgü hususiyetlere izafeten isimlendirmeler yapıldığını örnekleriyle birlikte kaydetmekte ve bunların meşhurları arasında; Münakkaş Ali Paşa topu, Süleyman Han topları, Fâtih topları, Bâyezid Han topları, üçer ağızlı top, şeyhâne top, burma top, Fransa topları, kırk karış küpeli top, Ali Bâli, Ese Bâli, Hamza Bâli, Çultutmaz, Kundaktutmaz, Dev Bâli, Sekkî Bâli, Kara Bâli, Ejder Bâli, Kırk-meyl Bâli, Şakî Bâli, Palamarkıran, Delitop isimli topların yanı sıra ejder-dehân/ejderhan, amanvermez, karakadır, ağzıkırık, semiztop, kundakkıran, adalıtıp ve bülbültopu gibi adları sıralamaktadır⁵⁷.

⁵⁴ Gábor Ágoston, *a.g.e.*, s. 52. Ancak yazar, “Çultutmaz diye bilinen top” kaydıyla bir topun nâmı ya da lâkabının olabileceğini kaydetmiştir. Bkz. s. 133.

⁵⁵ “Old captured canon Abu Khazama” için bkz. <https://tr.pinterest.com/pin/425238389801398685>

⁵⁶ Salim Aydüz, *a.g.e.*, s. 309-310.

⁵⁷ “Evsâf-ı Astâne-i Asâkir-i İslâm Taiife-i Topçıyan” için bkz. Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zallî, *a.g.e.*, 1. Kitap, s. 187-188; aynı yazar, *a.g.e.*, 6. Kitap, s. 193. Toplara verilen diğer isimlerden örnekler için ayrıca bkz. Salim Aydüz, *a.g.e.*, s. 239-242.

XVIII. yüzyılda Osmanlı hizmetinde çalışarak sür'at topçuları ocağını kuran Baron de Tott (1733-1793)'un İstanbul'da 1771-1776 yılları arasında döktürdüğü tekerli, küçük çaplı top ta “*Tut Beyzâde*” olarak isimlendirilmiştir⁵⁸.

Sultan Murad devri toplarından birisinin Bağdat halkı tarafından “*Abu Hızzâme*”, “*Abu Hazzâme*” veya R. Apak'ın deyimiyle “*Abu Hüzzâme*” olarak isimlendirilmesi oldukça dikkat çekicidir. Topun adı fusha Arapçasında “*Hızzâm*” olarak geçmekteyse de Bağdatlılar tarafından şeddeli olarak telaffuz edilmektedir. Arapça “*hızzâm*” ya da “*hüzzâme*” Ortadoğu'da Arap kadınlarının süs eşyası olarak çoğunlukla burunlarına taktıkları metal halkaya (*hızzâma/hızzâma, piercing*) denilmektedir. Arapça “*eb*” (baba, peder, ata) kelimesi özel isim veya deyim tamlaması “*Ebû/Abû*” şeklinde künye olarak kullanılmış olduğundan *Ebû Hızzâme* kelimesinin de “*Hızzâmalî*” manasına gelebilecek yüceltici bir künye olarak anlamlandırıldığını söylemek mümkündür. Genellikle eril olarak kullanılan künye kadınlara özgü bir süs eşyasıyla birlikte isim haline getirilmiştir. Arapça “*خزامة*” kelimesinin Latince kaynaklarda; *Khızzâma, Khızzâmah, Kezâma, Khuzâma, Khuzâmah, Khuzâamah, Kbaçâma, Kbaçâma, Hızzâme, Hızzâma, Hazzâme, Hızzâme, Hızzâme, Hızzâme, Hüzzâme* gibi çeşitli şekillerinde yazıldığı görülmektedir.

Kitâbeler ve Sanatsal Özellikler

Kanunî Sultan Süleyman döneminden itibaren dökülen hemen hemen bütün Osmanlı toplarında iki kitâbe bulunmaktadır. Topun namlu ucu bölümünde dönemin padişahının adının zikredildiği ve öğüldüğü Türkçe veya Arapça da yazılabilen, kartuş içinde bir kitâbe mevcuttur. Kuyrukta, falya deliğine yakın kısımdakinde ise top dökücüsünün ismi işlenmiştir⁵⁹. Osmanlı toplarının üzerine dönemin hükümdarının isminin yer aldığı kitâbenin konulması ihmâl edilmeyen bir devlet geleneğidir.

Ebu Hızzâme'nin üzerinde balık, yıldız, hilâl şekilli, Rumî süslemeli kabartma desenlerle birlikte bulunan kitâbelerin ilkinde “*Sultan Murâd bin Ahmed*”in emriyle yapıldığı işlenmiştir:

عمل برسم السلطان مراد خان بن السلطان احمد خان مآ

Kuyruktaki fitil ateşleme deliği olan falya tavasına yakın daha küçük bir kartuş içerisinde ustanın adı ve döküm tarihinin yer aldığı diğer kitâbe bulunmaktadır:

عمل على كتحداى جنود بر دركاه على

سنة ١٠٤٧

⁵⁸ Ali Rıza Şimşek, *Osmanlı Ordusunda 18. ve 19. Yüzyıllarda Yapılan İslabat Çalışmaları ve Bu Çalışmalarda Yabancı Uzmanların Rolü*, Sakarya Üniv. Sos. Bil. Ens. yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya 2006, s. 83.

⁵⁹ Osmanlı toplarının şekilsel özellikleri hakkında bkz. Salim Ayduz, *a.g.e.*, s. 177, 414-416.

Bu kitâbeden, topun “*Dergâb-ı Âli Askerlerinin Kethüdası Ali*” tarafından Hicrî 1047 [1637/38] yılında imâl edildiği anlaşılmaktadır⁶⁰.

Evliya Çelebi, yaşadığı dönemde İstanbul’daki topçu esnafı hakkında bilgi verirken “*zî-kıymet üstâd-ı kâmil topları*” arasında *Münakkaş Ali Paşa*’nın toplarının “*gayet ibretnüma, musaykal ve mücellâ ve müzebbeb toplar*” olduğunu kaydetmiştir⁶¹. Ebu Hizzâme topunun ustasının seyyahımızın sözünü ettiği kişi olabileceği de değerlendirilebilir.

Fotoğraf 9: Ebu Hizzâme Kitâbe ve Süslemeleri⁶²

Osmanlı estetik ve sanat ruhunun savaş araçlarına yansımalarının en güzel örneklerinden sayılabilecek topların üzerinde yer alan ince süsleme, nakış ve kalem işleri oldukça dikkat çekicidir. Osmanlılar döküm teknolojisindeki başarılarının yanı sıra sanatkârlarının maharetiyle Osmanlı tarzına uygun özgün tasarımlı toplar vücuda getirmişlerdir. Bunların üzerindeki süsleme ve yazı şekillerinin silkme ve kalıpları *Tophâne-i Âmirî*’nin görevlileri arasında bulunan *Cemaat-i Kalemkârân* veya *Mücellidân* tarafından hazırlanmıştır. Mahir top ustaları, dökümlerinin dış yüzeyini stilize edilmiş rölyefli çeşitli figürlerle süslemiş, zarif nakışlı işlemler, geometrik ve bitkisel motiflerle bezemişlerdir. Sultan Murad’ın topu da bu türden özgün sanatsal özelliklere sahiptir. Üzerindeki ilk kitâbenin gerisinde, topun ortasına doğru işlemeli iki eğri kulpu olup bu kulpların etrafında dört balık, beş yıldız ve iki küçük hilâl motifi mevcuttur⁶³.

Top Kundağı ve Arabası

Namlusunun konulduğu ve gövdesini oluşturan “*kundak*” topun taşınmasını kolaylaştırdığı gibi iki yanındaki muylular yönünün ve yüksekliğinin ayarlanarak nişan alınması sağlanmaktadır. İlk atıştan sonraki menzil düzenlemeleri de bunlar

⁶⁰ Topun kitâbeleri için bkz. Kâzım ed-Düceylî, *a.g.m.*, s. 121-122.

⁶¹ Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zillî, *a.g.e.*, 1. Kitap, s. 187.

⁶² Al-Maydan’daki “*Top Abu Khuzamalı*” için bkz. <https://twitter.com/iraqipic/status/764556608345083904>

⁶³ Kâzım ed-Düceylî, *a.g.m.*, s. 120-121; Köprülüzade Mehmet Fuad, *a.g.e.*, s. 36

yardımla yapılmaktadır. Kundak ve araba ise kullanım kolaylığının yanı sıra atışlardaki sarsılma ve çarpmalara dayanıklı, topun ağırlığına uygun şekilde, çürüme ve yağmur gibi dış etkilere mukavim, sağlam ağaçlardan imâl edilmiştir. Osmanlı toplarının kundak ve araba tekerlekleri “*Türk usulü kundak*” denilen şekilde yapılmıştır. Ebu Hızzâme topunun yedi gözlü, demirden yapılmış bir çift tekerleği bir aks ile arabaya bağlanmıştır. Kulplar taşımayı, topun ağırlık noktası tespit edilerek yanlara konulan silindirik “*mıy*” adı verilen kısa çıkıntı kollar da tekerleklere dingil yerleştirilmesini kolaylaştırmıştır⁶⁴.

Fotoğraf 10: Ebu Hızzâme Topu (1917 ?)⁶⁵

Topa İlişkin İnanışlar

Milletlerin geçmişinde dinî, siyasi, kültürel veya savaşçı özellikleriyle iz bırakmış şahsiyetlerin hatıraları çeşitli şekillerde anılarak yaşatıldığı gibi bazıları da kutsiyet atfedilerek yüceltilmektedir. Bu kıymetlendirme yalnızca kişiler için değil onların yaşadıkları coğrafya ve mekânlarla birlikte kullandıkları eşyaları için de söz konusudur. Yiğitlikleriyle tanınmış ve savaşların kaderinin belirlenmesinde etkisi olmuş kahramanların yaşam öykülerinin ayrılmaz birer parçası niteliğindeki nesnelere geçmiş günlerin hatırası ve yaşanmış olayların yaşayan maddî izleri olarak günümüze intikal etmiş bu çeşit kültürel unsurlara halk arasında manevî değerler yüklenerek farklı bir kült alanı oluşturulmuştur.

Kültürümüzde savaş gereçlerinin içinde devlet veya temsilcisi olan hükümdar dışında şahsî aidiyetleri söz konusu edilemeyen toplara ilişkin kutsiyet atıfları ve manevî pratiklerle ilgili pek çok örneğe tesadüf edilememektedir⁶⁶.

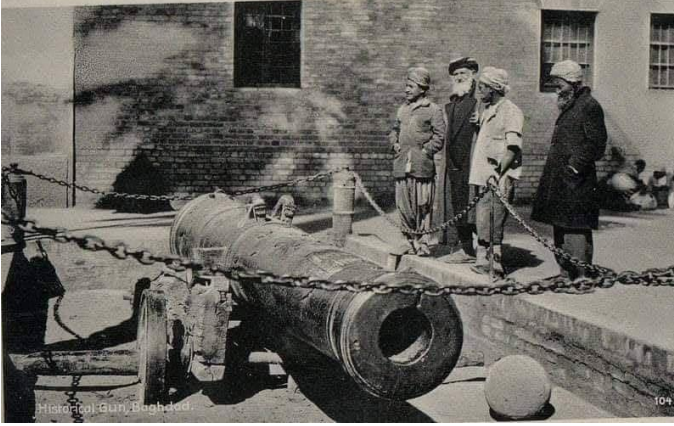
⁶⁴ Toplara, kundak ve araba yapımı hakkında bkz. Salim Aydın, *a.g.e.*, s. 286-294.

⁶⁵ <https://twitter.com/iraqipic/status/641262871557439488>

⁶⁶ Çanakkale Muharebelerinin sembolü olmak üzere *Howitzer* tahta obüs top modeli “*Hâtıra-i Celâdet Topu*” adıyla Enver Paşa tarafından törenle açılmıştır. Orduya yardım amacıyla vatandaşların üzerine çıktıkları kabara çiviler için hazineye bağışta bulunmaları halk tarafından topların “*uğur*” getirdiğine inanılmasıyla da ilgilidir. Askeri Müze’de bulunan modelin üzerine

Bağdat'ta bulunan Sultan Murad dönemine ait Ebu Hızzâme Topu özellikle Bağdat'ın Sünnî halkı tarafından atfedilen kutsiyetle bu konuda dikkate değer bir örnek teşkil etmektedir. Kâzım ed-Düceylî makalesinde halkın Ebu Hızzâme'nin “evliyaullahdan bir velî” olduğuna inandıklarını yazmış, Fuat Köprülü de “Bağdatlılar bu topun âdeta bir velî olduğu itikadındadırlar” sözleriyle “kutsallaştırılan” topa ilişkin özgün bilgiler aktarmıştır⁶⁷.

Allah'ın dostları sayılan evliyaullah gerçek ve kutsal sayılan kişilerdir. Halk arasında duaları makbul addedilerek aracılıklarına ihtiyaç duyulan evliyâlar olağanüstü kerametlerle donanmış şahsiyetlerinin maddî ve kültürel izleriyle varlıklarını sürdürmüşler, yaşamları ve kerametleri çeşitli menkıbelerle anlatıla gelmiştir. Ebu Hızzâme, bir savaş aracına “velâyet/velilik” mertebesi verilmesinin ender örneklerinden olmalıdır. Ancak, konunun genel olarak kavranması tarihsel gerçekler, topun niteliği, insanların kutsiyet atıflarının bir çeşit gerekçesini de oluşturan anlatı/menkabelerle birlikte inanç uygulamalarının tespiti gibi birçok hususiyetin birlikte değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bu çalışma insanî bilimlerin tarih, edebiyat, halk bilim, antropoloji gibi dallarının yanı sıra din psikolojisi ve sosyolojisinin de uğraş alanına girecek örnekle ilgili mevcut bilgilerin tespitiyle sınırlanmıştır.

Fotoğraf 11: Ebu Hızzâme ve Bağdatlılar⁶⁸

Ebu Hızzâme hakkında Bağdat halkı arasında bir takım rivâyet ve menkıbevî anlatımlar mevcuttur. Kâzım ed-Düceylî'nin makalesinde yer verdiği, Fuad Köprülü tarafından da nakledilmiş rivâyetleri tasnif ederek değerlendirmek

kabarayla isimlerini yazanlar hatta altın çivi çakanlar olmuştur. Model, altın olanlar dışında, bütün çivileriyle birlikte gösterime çıkarılmıştır. Bkz. T. Nejat Eralp, *a.g.e.*, s. 24-25. Topun Bâyezid Meydanı'ndaki açılış töreni resmi için bkz. *Harb Mecmûası*, Y. 1, S. 7, Mart 1332/1916, s. 97.

⁶⁷ Köprülüzade Mehmed Fuad, *a.g.e.*, 52 n.1.

⁶⁸ “Historical Gun, Baghdad” için bkz. <https://gramho.com/media/1889485004608067561>

mümkündür⁶⁹. Bunlardan ilk grubu topun fiziksel özelliklerine ilişkin inanış ve anlatılar oluşturmaktadır. Topun namlusunun arkasındaki çukurluğun, sefer sırasındaki ağır hareketi veya yürümemesine sinirlenen, Sultan Murad'ın yumruğunu vurmasıyla meydana geldiğine inanılmaktadır. Bu konudaki bir diğer anlatıya göre ise bu çöküntü muhasara sırasında isabetli atış yapmamasına kızan hükümdarın yumruklamasıyla meydana gelmiştir.

İkincil olarak topa, “insan suretine” ilişkin değerler atfedilmiştir. Bunun en bariz göstergesi de, hiç şüphesiz, adını da aldığı burun ve cinsiyet belirteci sayılabilecek olan hızmasıdır. Namlusu, topun burnu olarak kabul edildiğinden ve nakliye için bir halkası bulunduğu inanıldığından seferde yürümek istemeyen topu çeken Sultan Murad'ın halkayı kopartmasıyla bir yırtık meydana gelmiştir. Aynı husustaki diğer bir rivâyete göre de topun ağzında, namlu ucunda, bulunan delik, yırtık veya yarık isabetli atış yapmamasına sinirlenen Sultan'ın hızmasını koparmasıyla oluşmuştur. Kızgınlığı geçmeyen Padişah yumruğuyla topu Dicle nehrine yuvarlamış, üzerindeki çöküntü de bunun izi olarak kalmıştır.

“Topun nehre atılması veya atılmasına” ilişkin rivâyetler arasında Sultan Murad'ın topu bir yumrukla nehre yuvarlaması söz konusu edildiği gibi Sultan'ın reva gördüğü davranışa hiddetlenen ya da gücenen topun kendisini Dicle nehrine attığı anlatılmaktadır. Ancak hatasını anlayan Padişah topu nehirden çıkararak gönlünü almak istemiştir. Topun üzerindeki balık kabartmaları nehirden çıkışı veya çıkarılışı sırasında üzerine yapışmış balıklardır.

Fotoğraf 12: Ebu Hızzâme Bâbü'l-Muazzam'da (1928)⁷⁰

⁶⁹ “Mu'tekâdü'l-'amme fi Tob Ebû Hızzâme ve Keyfiyeti Ziyaretehum Eyyâbî” ve “Hurâfâtehum fi Tob Ebu Hızzâme” başlıkları için bkz. Kâzım ed-Düceylî, *a.g.m.*, s. 133-134; Köprülüzade Mehmed Fuad, *a.g.e.*, 37-40.

⁷⁰ “Iraq, the Ottoman cannon, locally called 'Top Abu Khuzama' in front of the Ottoman castle in Bab al Mu'azzam in Baghdad in 1928” için bkz. <https://twitter.com/iraqipic/status/882993116260839426>

Ayrıca, Sultan Murad'ın topu kaydırmak için yoluna ince darı döktürdüğü, mühimmat bittiğinde topun yerdeki taşı, toprağı yutarak düşmana attığı, bunların barut ve gülleden daha fazla etkili olduğu ve topun Bağdat'ın fethine kadar faaliyetlerini sürdürdüğüne ilişkin rivâyetler de aktarılmıştır⁷¹.

Söz konusu rivâyetlere genel olarak bakıldığında topa, insan yüzünün belirgin unsuru olan buruna sahip olmak, yürümek, inat etmek, hata yapmak, hiddetlenmek, sınırlanmak, gücenmek, her imkânla düşmanla savaşıma azmi göstermek, hükümdara, deyim yerindeyse kafa tutmak gibi insanî vasıflar yüklendiği görülmektedir. Bu anlatılarda Gazi Padişah'ın hiddet ve şiddet gibi kişisel özellikleri de vurgulanmıştır. Topun üzerindeki fiziksel unsurlara ilişkin benzetme ve anlam yüklemelerindeyse halk muhayyilesinin açık izleri takip edilebilmektedir. Rahmi Apak, Arap kadınlarının hızmalarının kızgın kocaları tarafından çekilerek kopartıldığı benzetmesine inanıldığına değinmiştir. Bu açıdan bakıldığında Hükümdar ile top arasında cinsiyet ayrımının belirginleştirildiği ve belki kadınların topu kendileriyle özdeşleştirmiş oldukları da düşünülebilir.

Topun Yapımına İlişkin Rivâyet

Şecerelerde soyu ana ve baba tarafından Hz. Ali'ye uzanan Abdülkâdir-i Geylânî (1077-1165/66) Bağdat'ta yaşamış ve burada vefat etmiş Kâdirî tarikatının kurucusu ve pîridir. Sünnî tasavvuf düşüncesini esas alan tarikatı kendisinden sonra oğulları ve bağlılarınca oluşturulan çeşitli kollarla İslâm dünyasında geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Yaşadığı dönemde kendisinden birçok keramet nakledilen Abdülkâdir-i Geylânî'nin tarihsel şahsiyeti tam anlamıyla menkıbeleştirilmiştir. Müritleri ve özellikle çaresiz kalanlara yardım ettiğine inanan kadınlar arasında ruhanî kişiliğine içten bir bağlılık gösterilmiştir. Kanunî Sultan Süleyman, Bağdat'ı almasının ardından, 1258'deki Moğol işgali sırasında yıkılmış, Bâbü's-Şeyh mahallesindeki câmi, medrese, kütüphane, imâret, tekke, türbe ve hazîreden oluşan külliye'nin planlarını Mimar Sinan'a yaptırarak yeniden ihya etmiştir. Külliye'nin daha sonraki yenilemesi ise Sultan Murad tarafından gerçekleştirilmiştir⁷².

Bağdat'taki topun yapımına ilişkin menkıbede Genç Osman ve Şeyh Abdülkâdir-i Geylânî ilişkilendirilmiştir. Bu rivâyete göre; Bağdat kuşatmasının uzamış olması Sultan Murad ve askerlerini ümitsizliğe düşürmüştür. Şeyh Abdülkâdir, ordunun başkumandanı olan Genç Osman'ın rüyasına girmiş ve neden böyle sıkıntı ve üzüntü içinde olduklarını sormuştur. Genç Osman mühimmat ve zahirelerinin tükendiğini, ihtiyat kuvvetlerinin kalmadığını ve şehri halâ alamadıklarını söylemiştir. Şeyh, Genç Osman'a; *“Sabableyin Sultan Murad'a söyle,*

⁷¹ Bkz. Köprülüzade Mehmed Fuad, *a.g.e.*, s. 52 n.1.

⁷² Abdülkâdir-i Geylânî, Muhyiddin Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ebi Sâlih Musa Zengîdost el-Geylânî ve tarikat için kısaca bkz. Süleyman Uludağ, “Abdülkâdir-i Geylânî”, *TDVİA.*, C. I, İstanbul 1988, s. 234-239; Nihat Azamat, “Kâdiriyye”, *TDVİA.*, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 131-136; Abdüsselâm Uluçam, “Abdülkâdir-i Geylânî Külliyesi”, *TDVİA.*, C. I, İstanbul 1988, s. 239-240.

demirden büyük bir top yaptırın” öğüdünü vermiştir. Sultan’a rüyasını anlatan Genç Osman; “Demirimiz yok ki top yapmak kâbil olsun” cevabını almıştır. Ertesi gece Şeyh, Genç Osman’a; “Ben size demirden top yapın demedim mi, topu neden yapmadınız?” diye sormuş ve “Ey Mevlam, bizde demir yok ki?” demesi üzerine; “Atlarımızın nallarını ve atların bağlandıkları demir zincirleri toplayıp top yapın” demiştir. Genç Osman’ın rüyasını hükümdara anlatmasının ardından bütün demir eşya eritilmişse de nasıl bir kalıba dökceklerini bilememişlerdir. Üçüncü geceki rüyada eritilen demirlerden neden top dökülmediği sorusuna; “Yâ Hazret-i Şeyh nasıl dökceğimizi bilemiyoruz !” cevabı üzerine Şeyh; “Bir ağaç kütüğü alın, dışına balıktan arı kovanı gibi bir kalıp yapın. Daba sonra kütükle kovan arasına erimiş demiri dökün. Demir donduktan sonra kovanı kırıp kütüğü hafifçe demirin içinden çekip çıkarın, böylelikle mükemmel bir top yapmış olursunuz” diyerek yapım metodunu anlatmıştır. Ertesi gün söylenen şekilde top yapılmışsa da ancak bu kez barut ve gülle yokluğu sorunu ortaya çıkmıştır. Genç Osman’ın dördüncü geceki rüyasında Şeyh; “Barut ve güllenin yokluğu sizi üzmesin, barut yerine toprak, gülle yerine de kaya parçaları kullanın. Bunlar düşman üzerinde daha fazla etkili olacaktır. Eğer bu şekilde kalede gedik açmağa muvaffak olmazsanız, ben yarın türbemin kubbesinin üstünde bir akdoğan kuşu (باز أشهب)⁷³ şeklinde size görüneceğim. Beni gördüğünüzde derhal topu bana çevirerek nişan alıp ateşleyin. İkinci gülleği de kale duvarına atın. O zaman surda geniş bir delik açılacak, bunu gördüğümüzde hücum ederek şebre girin!” talimatını vermiştir. Şeyh’in dediği gibi ertesi gün kuşluk vaktinde kuş türbenin üzerinde görüldüğünde ilk gülle ona atılmış, ikinci atışta surun büyük bir bölümü topun ağızından çıkan kaya parçaları ve topraklarla yıkılmasının ardından Osmanlı askerleri Bağdat’a girmişlerdir⁷⁴.

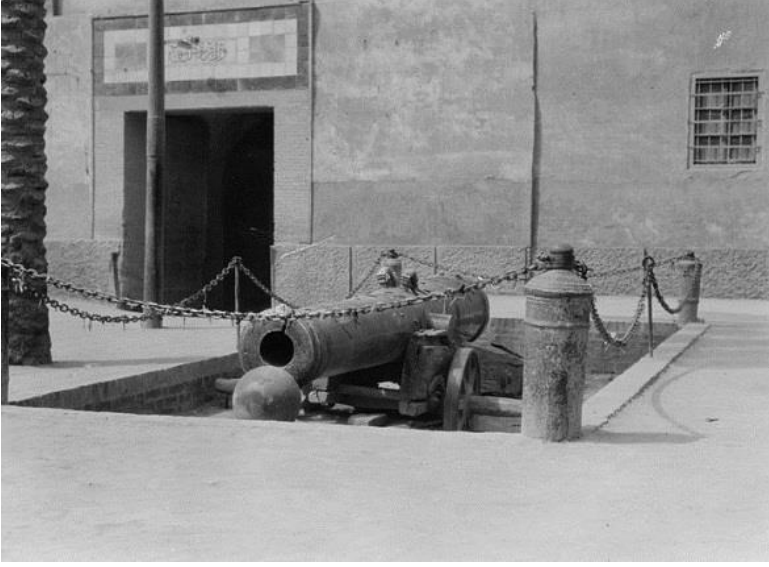
Görüldüğü üzere, zamanları farklı olay ve kişiler menkıbenin olay örgüsü içerisinde maharetle bir araya getirilmiştir. Rüya motifinin esas olduğu anlatımda rüyanın hükümdar ile şeyh arasında kurgulanmamış olması dikkat çekicidir. Ordu komutanı makamına yükseltilerek kahramanlık hikâyeleri anlatılan, Bağdat’ta türbesi bulunan Genç Osman’ın gördüğü rüyadaki yol göstericisi Sünnilerin önemli şahsiyetlerinden olan Şeyh Abdülkâdir’dir. Bu noktada, her ne kadar Fuad Köprülü Bağdat rivâyetini “Genç Osman’ın Sultan’dan daha mühim bir mevki sahibi olduğu” şeklinde yorumlasa⁷⁵ da Sultan Murad’ın tarikatlara fazla uzak olmadığı ancak başka bir tarikata yakınlığı nedeniyle doğrudan şeyhin rüyasına girmemesi ve dolayısıyla rivâyetin tek kahramanı olamamasındaki etkisi de düşünülebilir. Sonuçta Şeyh Abdülkâdir ümitsiz duruma düşmüş Osmanlı ordusuna sorunlarının çözümü konusunda yardım etmiş ve Genç Osman’ın aracılığıyla döktürdüğü top sayesinde Sultan Murad’ın Bağdat’ı ele geçirmesini sağlamıştır. Şeyh’in ve Genç Osman’ın

⁷³ Şeyh Abdülkâdir-i Geylânî’ye yüksek hitabet yeteneğiyle vaazlarını dinleyenleri ve karşılaştığı kişileri etkisi altına aldığından “Bâzullab” veya “el-Bâzû’l-eshbel” (akdoğan, avını kaçırmayan şahin) unvanı verilmiştir.

⁷⁴ Genç Osman hikâyesinin Bağdat rivâyeti için bkz. Kâzım ed-Düceylî, *a.g.m.*, s. 129-132; Köprülüzaade Mehmed Fuat, *a.g.e.*, s. 36-40.

⁷⁵ Genç Osman’ın Bağdat rivâyeti değerlendirmesi için bkz. Köprülüzaade Mehmed Fuat, *a.g.e.*, s. 51.

türbeleriyle topun Bağdat'ta bulunuyor olması anlatıları maddî izlere de bağlamak suretiyle pekiştirilmiştir.

Fotoğraf 13: Ebu Hızzâme (1932)⁷⁶

Topla İlgili Halk Pratik ve Ritüelleri

İnanç pratikleri açısından bakıldığında top ve çevresine atfedilen manevî değerler daha da belirginleşmektedir. Hem çevresindeki küçük topları birbirine bağlayan zincirler üzerinde hem de büyük topun kulplarına bez parçalarının bağlanması bu inanışların göstergelerindedir. Kutsal tanınan ağaç veya yatırlara dilek, uğur, baht, talih açıklığı için bağlanan çaputlar Türk kültür dairesinin yaygın inanış uygulamalarındandır. Bağdatlılar bir ziyaret ve adak yeri olarak itibar ettikleri topa çeşitli adaklarda buldukları gibi Cuma akşamları da etrafında mumlar yakmışlardır. Ebu Hızzâme'nin ziyaretçilerinin çoğunluğunu Sünnîler ve özellikle kadınlar oluşturmuş, şehirdeki diğer dinî şahsiyet ve evliya ziyaretgâhları gibi rağbet edilen manevî merkezlerden birisi olmuştur⁷⁷.

Topun bir sağiltma ve şifa ocağı niteliği kazandığı da çeşitli pratiklerden anlaşılmalıdır. Çocuğu olmayan veya yaşamayan kadınlar karınlarını topa sürerler ya da altından geçerler. Yerli kadınlar yedi günlük iken çocuklarını getirerek topun ağzına üç defa sokup çıkarmak suretiyle yaşamsal gücünün arttığına ve gelecekte olması istenen kişisel özellikleri kazanacağına inanırlar. Ebu Hızzâme hakkında anılarında değerli bilgilere yer veren H. Rahmi Apak, Irak ve özellikle Bağdat'ta Sultan Murad'ın hatırasının Hazret-i Ali gibi güç ve kuvvet sembolü olarak

⁷⁶ “‘*Abu Khaẓama’ gun of magic fame*” için bkz. <http://loc.gov/pictures/resource/matpc.16002/>

⁷⁷ Kâzım ed-Düceylî, *a.g.m.*, s. 133-135; Köprülüzade Mehmed Fuat, *a.g.e.*, s. 36.

yüzyıllarca yaşatıldığını belirtmiştir. Hatta bunu Yunan ve Roma mitolojisinin yarıtanrı kahramanlarından Herkül/Herakles'e de benzeterek farklı bir bağlantı kurmuştur⁷⁸.

Fotoğraf 14: Ebu Hızzâme ve Bağdatlı Kadınlar⁷⁹

Fotoğraf 15: Ebu Hızzâme Topunun Zincirlerine Bağlı Bezler⁸⁰

⁷⁸ Rahmi Apak, *a.g.e.*, s. 138. Fuad Köprülü, özellikle Bağdatlı sünniler arasında bir kahraman sıfatıyla asırlardır yaşatıldığı ve hatırasının taziz edildiğini belirtir. Köprülüzade Mehmed Fuat, *a.g.e.*, s. 48.

⁷⁹ <https://www.almuraqeb-aliraqi.org/2017/12/14/97532/>

⁸⁰ “Top Abu Khuzaamah”nin bazı eski fotoğrafları için bkz. “Old Iraqi Pictures@IraqiPic. 22 Kas 2018” <https://twitter.com/iraqpic/status/700633208447078401>

Hastalanan çocuklar başlarına kırmızı kumaşlar bağlanarak topun içine sokulur yada üstüne oturtulurlar yada topun altından üç kez geçirilerek şifa bulmaları umulur. Sağlığına kavuşan çocuklar için topun üstüne veya yanına mumlar yakılır. Kadınlar dilek ve istekleri gerçekleştiğinde adaklarını yerine getirirler. Gözleri çapaklanan kadınlar başlarını üç defa topun ağzına sokarlar, topu veya zincirlerini yıkayarak bu suyu gözlerine sürerler. Bekâr kızlar evlilik niyetlerinin topun altından geçerek gerçekleşeceğini düşünürler⁸¹. Kısacası bütün bu pratikler İslâm dünyasının genelinde türbe, yadır, makam ve ziyaret yerlerinde tesadüf edilebilecek inanış uygulamalarının yaygın örneklerindedir. Ancak bu ritüellerin bir topun çevresinde cereyan etmiş olması ona yüklenmiş olan kutsiyetin derecesini göstermesi bakımından özgün ve değerlidir. Ebu Hızzâme'nin varlığında tecessüm ettirilmiş tarihin içinden süzülüp gelmiş değerler manzumesi milletimizin kadim yurtlarında kalmış azîz hatıraları cümlesindedir.

Fotoğraf 16: Topun Altından Geçen Bağdatlı Bir Çocuk⁸²

Osmanlı Topları Kûtü'l-Amâre Kuşatmasında

Kûtü'l-Amâre, Kanunî Sultan Süleyman'ın Bağdat'ı fethiyle Osmanlı Devleti idaresine girmiş, bir dönem Safevîler tarafından ele geçirilmesinin ardından Sultan IV. Murad'ın Bağdat seferiyle birlikte yeniden Osmanlı toprağı olmuştur. Özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren stratejik konumu nedeniyle kasabanın önemi artmıştır⁸³.

⁸¹ Kâzım ed-Düceylî, *a.g.m.*, s. 133-135; Köprülüzade Mehmed Fuad, *a.g.e.*, s. 52 n.1; Rahmi Apak, *a.g.e.*, s. 138.

⁸² <https://twitter.com/IraqiPic/status/628993106894004224>

⁸³ Bağdat'ın 160 km güneyinde, Basra'ya 450 km uzaklıkta, Dicle nehri kenarında, merkez sancağa bağlı bir kaza olan Kûtü'l-Amâre XIX. yüzyılın ikinci yarısında Bağdat-Basra arasında buharlı gemi işletme imtiyazını alan İngiliz Lynch Şirketi'nin önemli bir istasyonu olması dolayısıyla oldukça gelişmiştir. Kûtü'l-Amâre, karşı kıyısında bulunan ve yılın hemen hemen yarısında üzerinde ulaşım faaliyeti yapılabilen Garraf (*Şattbü'l-Hay*) Kanalıyla Fırat nehrine bağlanması nedeniyle stratejik önem taşıyan bir merkez durumundadır. Mustafa L. Bilge, "Kûtül-Amâre", *TDVİA*, C. XXVI, Ankara 2002, s. 502-503

I. Cihan Savaşı'nda Kût, 28 Eylül 1915'te Tümgeneral Charles Vere Ferrers Townshend komutasında Hindistan'dan gönderilen biri İngiliz, üçü Hintli olmak üzere dörder taburlu üç piyade tugayı (16., 17 ve 18.) ile bir süvari (6.) tugayından ve beş topçu bataryasından oluşan VI. Poona Hint Piyade Tümeni tarafından ele geçirilmiştir. İngilizlerin Bağdat'a ilerleyişi 22-24 Kasım 1915'te Selmân-ı Pâk/Selmanpak Meydan Muharebesi ve ardından Delâbiha (Ümmü't-Tubul) Muharebesi'nde mağlup olarak Kûtü'l-Amâre'ye geri çekilmek zorunda bırakılmalarıyla durdurulmuştur. İngilizlerin 1-3 Aralık'ta sığınarak berkitilmiş savunma hattı oluşturdıkları kasaba 5 Aralık 1915'ten itibaren Osmanlı kuvvetleri tarafından kuşatılmıştır⁸⁴.

Irak Grubundaki Türk birlikleri, 1915 yazında Kafkas cephesinde Bitlis-Muş üzerinden Ruslara karşı başarılı mücadeleler vermiş olan 3. Ordu'nun XIII. ve XVIII. Kolordusunu oluşturan 35., 38., 45., 51. ve 52. Piyade tümenlerinin yanı sıra bir Irak Süvari Tugayı ile iki Hecinsüvar Alayından müteşekkildir. Bu kuvvetin üçer piyade alayı ve iki bataryalı hafif topçu taburları, zaman içinde takviyelerle mevcudu değişmekle birlikte, 19.100 savaşıdan oluşmaktaydı. Kuşatma için ayrılan birlikler ise nehrin sol sahilinde 4.500, sağ sahilde 2.000 olmak üzere toplam 6.500 askerdi. Osmanlıların top mevcudu sadece 23 âdi ateşli eski mantelli (*Krupp*) sahra, 8 seri (hızlı ateşli) sahra, 6 seri dağ (*cebel*) ve 5 kuşatma olmak üzere 42 parça; İngilizlerin ise tümü seri ateşli 40 kadar top ve obüsü bulunmaktaydı⁸⁵. Osmanlı Ordusu'nda piyade havanı ve obüs olmadığı gibi menzilleri 3.800-8.600 m arasında değişen toplar da kuşatma için yeterli ve etkin değildi⁸⁶.

Osmanlı birlikleri 24 Aralık'ta yoğun bir baraj ateşiyle birlikte büyük bir hücum yapmış, sonraki tarihlerde de topçu faaliyetleri sürdürülmüş, 22 Mart 1916'da Kût'a şiddetli bir ateş baskını gerçekleştirmiştir. Cephedeki bir Osmanlı subayı, İngilizlerin şiddetli topçu ateşi açtığını, sadece 5 Nisan'da 15.000 top mermisi, 23 Nisan'da ise altı saatte iki bin mermi (ya da bir rivâyete göre günde

⁸⁴ Rahmi Apak, *a.g.e.*, s. 128 vd.; İlhan Selçuk, *Yüzbaşı Selâhattin'in Romanı*, C. 1, 3. Baskı İstanbul 1979, s. 191 vd.; Halil Paşa, *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş-Kütülamare Kabramanı Halil Paşa'nın Anıları*, Haz. M. Taylan Sorgun, İstanbul 1972, s. 152-190; Charles V. F. Townshend, *Irak Seferi ve Esaret*, Sad. R. Ahışalı, İstanbul 2007; William Collis Spackman, *a.g.e.*, s. 74-130.

⁸⁵ Mehmed Emin, *Kütü'l-Amare Hücum ve Mubasarası*, Haz. S. Dumlupınar, Ankara 2016, s. 116; Kûtü'l-Amâre'deki Türk ve İngiliz birliklerinin mevcudları için bkz. Muzaffer Albayrak-Vahdettin Engin, *Kütü'l-Amâre Zaferi 1916*, 2. Baskı İstanbul 1018, s. 115 vd. İngilizler, 40 topunu teslim oldukları gün mühimmat ve diğer teçhizatla birlikte imha etmişlerdir. Bkz. William Collis Spackman, *a.g.e.*, s. 119.

⁸⁶ Dikenli tellerle çevrelenen savunma hatları nedeniyle fazla yaklaşılabilen, ağaçlık alandaki kasabanın top ateşi altına alınması için dik mahrekli toplar gerekmektedir. Topçu hazırlık bombardımanının miktar ve süresini azaltan cephe ve mühimmat kıtlığı da yeni hücumlara imkân sağlamamaktaydı. *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl: 65, S. 137, Ocak 2016. "Kütü'l-Amâre Belgeleri" <http://www.ata.tsk.tr/content/media/12/ka.pdf> Kûtü'l-Amâre cephesinin genel bir değerlendirmesi için bkz. Edward J. Erickson, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu-Çanakale, Kütü'l-Amare, Gazze ve Megiddo Muharebeleri*, Çev. K. Bağrıaçık, İstanbul 2009, s. 103-150.

40.000 mermi) attığını kendi topçu bataryalarının mevcudunun yarısını oluşturan 1.500 atımın ise ancak üç dakika gibi kısa sürede tükendiğini belirtmiştir⁸⁷. Kuşatma sırasında İngilizleri şaşırtmak amacıyla sahra topları, dağ obüsleri ve üç adet 120 mm'lik ağır topun ateş planları ve zamanlamaları dönüşümlü olarak düzenlenmekle birlikte bir İngiliz gözlemciye göre atışlar isabetli olmasına rağmen mermilerin çoğu ya çok önce infilak ettiğinden ya da çok yüksekte gittiğinden etkisiz kalmıştır⁸⁸.

Fotoğraf 17: Sultan Murad Topu Kûtü'l-Amâre'de⁸⁹

Kuşatılan İngiliz tümeninin komutanı General Townshend anılarında top bombardımanlarına ayrıntılı olarak yer vermiş, 1 Mart 1915 günü Kûtü'l-Amâre'ye 21 cm'lik toplarla çok şiddetli ateş açıldığını belirtmiştir. İngilizlerin savunma gücünün çoğunluğu 5 pusluk (12,5 cm) toplar oluşturmaktaydı. Generalin anılarını yayınlanmasının ardından hemen dilimize aktaran *Tarih-i Askerî-i Osmanî Encümeni* ise kuşatmaya kesinlikle bu çapta topun getirilmediğini yayına not olarak eklemiştir⁹⁰. İngiliz komutanın top bilgisinin yeterli olduğu varsayımından hareketle

⁸⁷ Halil Paşa, *a.g.e.*, s. 177-178. Cephede bulunmuş olan yedeksubay A. Vehbi Aykota (1881-1959) anılarında; “*Erzâk-ı umumi ve cephanemiz bol bol ikmâl ve idbâl edilmiş ise de maateessif ne düşmana uzaktan mukabele edebilecek kadar büyük çapta toplarımız ne de yakından düşman topçusuna karşı tefevvuk-ı ateş temin edecek derecede küçük ve sabra toplarımız vardı. Elde mevcut mantelli toplarınun bile fazla sarf edecek, hümlâsa sadra şifa verecek derecede mermi yoktu.*” sözlerine yer vermiştir. Bkz. Ali Vehbi [Aykota], *Tarihçe-i Harb Üçüncü Alay Irak Cephesi Harbi-Irak Kanalı Silsile-i Muhârebâtı-Eski Türklere Nazaran Yeni Türklerin Cengâverliği*, Haz. H. Babacan-S. Avşar, Ankara 2011, s. 6.

⁸⁸ Edward J. Erickson, *a.g.e.*, s. 138-139; William Collis Spackman, *a.g.e.*, s. 92.

⁸⁹ “*Revan Seferi'nden Bir Yadığâr*” bkz. Erhan Çifci, *Kut Almış Ordunun Zaferi Kutü'l-Amare Coğrafya-Askerler-Silahları*, İstanbul 2019, s. 148. Yazar, kaynak göstermeden, cepheye getirilen bu topun Bağdat'ta Hükümet Konağı önünde bulunan Sultan IV. Murad döneminde Revan seferinden [1635 İ] kalma top olduğunu belirtmiştir.

⁹⁰ Charles V. F. Townshend, *a.g.e.*, s. 487 n.229.

Osmanlıların ellerindeki toplardan farklı çapta top kullanmış olmalarının dikkat çektiği düşünülebilir. Kuşatma komutanı Halil Paşa da hatıralarında topçularının 10,5-15'lik toplardan mahrum bulunduğunu, mevcudun sadece mantelli toplardan oluştuğunu bu nedenle sahra topçusunun istenilen tahribatı yapmasının mümkün olmadığını belirtmiştir⁹¹.

Bir dönem bu cephede bulunan H. Rahmi Apak anılarında, kendisi şâhit olmamakla birlikte, Sultan Murad devrinden Bağdat'ta kalmış eski bir topun Kût karşısında kalan birlikler tarafından cepheye getirildiğini kaydetmiştir. Kuşatmaya katılan bu topun dört adet içi boş yuvarlak demir güllerinin kara barut ve demir parçalarıyla doldurulduğunu ve fitil yardımıyla ateşleme mekanizması oluşturularak İngiliz siperlerine atıldığını yazmıştır. Topun infilak eden mermilerinin çıkardığı müthiş gürültü İngilizleri tedirgin etmiştir. Apak'a göre İngilizler, Cenevre Sözleşmesi'ne aykırı olarak “*gayri medeni silah*” kullanıldığı gerekçesiyle durumu protesto etmişlerdir⁹².

Fotoğraf 18: Kûtü'l-Amâre Zafer Anıtı ve Topları (1916)⁹³

Beş aya yakın süren uzun kuşatma ve muharebeler 5 general, 481 subay ve 13.300 askerden oluşan İngiliz gücünün 29 Nisan 1916'da teslim olmasıyla sonuçlanmıştır. Kût Zaferi, hiç şüphesiz, insanlığın topyekûn girdiği ilk büyük

⁹¹ General Townshend'in Kûtü'l-Amâre'de 147 gün direnebilmesinde Türk birliklerinde tahrip gücü yüksek, büyük çaplı modern toplar ve bol miktarda mühimmatın bulunmayışı etkili olmuştur. Halil Paşa, *a.g.e.*, s. 159; Muzaffer Albayrak-Vahdettin Engin, *a.g.e.*, s. 116.

⁹² Rahmi Apak, *a.g.e.*, s. 138.

⁹³ *Arşiv Belgelerine Göre Kûtü'l-Amâre Zaferi*, Devlet Arşivleri Genel Müd. yay., İstanbul 2016, s. 222.

savaşta tarihimize yazılan şanlı zafer ve övünç sayfalarından birisidir. Çanakkale deniz ve kara zaferlerinin üzerinden geçen uzun sayılamayacak sürede, dokuz ayrı cephede savaşan kahraman Türk Ordusunun İngilizlere karşı kazandığı bu ikinci büyük zafer bütün Müslüman âlemi için sevinç ve moral kaynağı olmuştur.

Irak'ta Kûtü'l-Amâre cephesinde muharebelere katılmış olan Üsteğmen Muzaffer (Tuğsavul) anılarının “*Balyemez Toplarile Nasıl Harbettik?*” başlıklı bölümünde balyemez topu hakkında şu satırlara yer vermiştir⁹⁴:

“Elimizde bir balyemez topu vardı ki, mantelli ve çemberli devrinden de eski bir devirden kalmıştı. Bağdat imâlâthanelerinde bu top için çok garip bir mermi yapıyordu. Merminin içi demir ve çelik parçalarıyla dolu idi. Menzili bir-iki kilometre olan bu top, atıldığı zaman mermisinin bir balon gibi havada uçtuğu görülür ve gayet korkunç bir ses çıkarırdı. Topun ateşleme emniyeti de yoktu. Zayıttan korunmak için, top doldurulup nişan alındıktan sonra mürettebat derhal uzaklaşır ve uzaktan bir fitille ateşlenirdi. İlk atım, derhal düşman topçusunun şiddetli ateşiyle karşılanırdı. Düşman ateş keser kesmez neferler tekrar top başına koşar, onu hazırlayıp ateşlerlerdi. Bu suretle düşmanı mütemadiyen taciz ve cephe sarfına mecbur ederdik. Bu bizim erlerimiz için âdeta bir harp eğlencesi olmuştu. Ateş zamanlarını herkes sabırsızlıkla beklerdi. Bu sayede, yeni yeni düşman mevzileri meydana çıkarılır, bilâkîs, bizim mevzilerimiz düşmandan saklanırdı. Balyemez topu böylelikle uzun zamanlar düşmana karşı bir yemleme vazifesi gördü.”

İngilizlerin Elindeki Abidevî Osmanlı Topu

İngilizlerin Irak harekâtının gerçekleştiren VI. Hint Tümeninin doktoru olan William C. Spackman anılarında 26 Eylül 1915'te Kut kasabasını işgal ettiklerinde ilk olarak Türk mevzilerinde gizlenmiş durumda “*bir kaç eski tıp ağzıdan dolma top ile yanlarında yağınlar halinde gerçek demir güller*” gördüğünde hayrete düştüğünü belirtmiştir⁹⁵. Doktorun 5 Aralık 1915'ten teslim oldukları 29 Nisan 1916'ya kadar Kûtü'l-Amâre'de kuşatıldıkları döneme ilişkin anılarında daha da ilginç satırlar yer almıştır. O, “*çok eski ve bilinen bir havan*” topundan söz ederek âbideyi andıran bu topu ilk defa Selman-ı Pâk'ta ele geçirip sahiplenmiş olduklarından hakkında bilgi sahibi olduğunu yazmıştır. Spackman; “*Türkler için itibarı ve manevi değeri öyle büyük olmalıymış ki onu ortaçağ tarzı cephanesıyla birlikte açık arazi üzerinden taşıyıp Kût'un dışına yerleştirmişlerdi?*” diyerek top hakkında başka ayrıntılara da değinmiştir. Pirinçten yapılmış, üzeri süslemelerle donatılmış top 100 kiloluk kocaman güller atmaktadır. Topun büyük güllerini havada yüksek bir kavis çizerek gitmekte, sonra fünyesinden hafif bir duman salarak hızla yere düşmektedir. Güller zemine sert bir çarpmayla vurup sıçradıktan bir süre sonra infilak ettiğinde içindeki çeşitli madeni parçalar, çiviler ve taşlar etrafa saçılmaktadır. Ancak yazar bu atışların kimseye zarar vermediği notunu da eklemiştir.

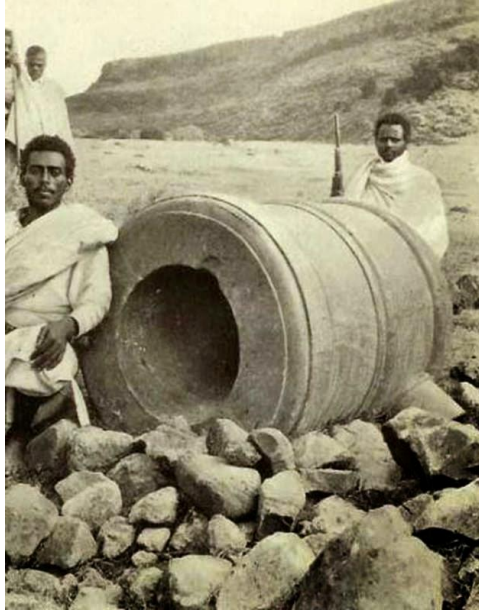
⁹⁴ Salâhaddin Güngör, *a.g.m.*, s. 171.

⁹⁵ William Collis Spackman, *a.g.e.*, s. 57.

Fotoğraf 19: Ebu Hızzâme ve İngiliz Askerleri

W. C. Spackman, kasabanın bombardımanına biraz eğlence kattığını belirttiği topla birkaç hafta boyunca sabahları iki defa merasim atışı yapmayı âdet edindiklerini not etmiştir. İngilizler her atışında tuhaf ve oldukça farklı bir “*bum*” sesi çıkardığından topa kaba ama uygun bir sıfat eklemek suretiyle “*Fanny*” adını vermişlerdir.

Fotoğraf 20: II. Tewodros'un Sebastopol Topu⁹⁶

⁹⁶ <http://zethio.blogspot.com/2014/03/visit-to-cannon-of-tewodros.html>

William C. Spackman, anılarında Kûtü'l-Amâre'deki Osmanlı topunu “Habeşistan Kralı Theodore'nun 1868'de Napier'e karşı kullandığı topun eşi olduğunu” düşündüğünü kaydetmiştir. İngiliz yakınçağının önemli askerî olaylarından birisi olan Habeşistan harekâtından Spackman'ın anılarında söz edilmesi şaşırtıcı olmasa gerektir⁹⁷. Britanya İmparatorluğu, Habeşistan (*Etiyopya/Abyssinia*) Kralı II. Tewodros (*Theodore*, 1818-1868) üzerine 21 Ağustos 1867'te savaş ilân etmiş ve General Sir Robert Cornelis Napier (1810-1890) tarafından Habeşistan harekâtı gerçekleştirilmiştir. İngiliz sömürgecilik tarihinin önemli operasyonlarından birisi olan seferde Kızıldeniz sahilinden 630 km uzaklıkta, dağlık bir arazide bulunan başşehir Meqdela (*Magdala, Amba Mariam*)'yı 9-13 Nisan 1868 tarihleri arasında top, havan ve roketlerle muhasara altına alarak ele geçirmişlerdir⁹⁸. Etiyopya'nın emperyalizme karşı bağımsızlık ve kalkınma çabalarının sembolü haline getirilmiş olan topun İngiliz doktorun anılarıyla Kûtü'l-Amâre'deki Osmanlı topuyla biraraya gelmiş olması da ilginç bir tesadüf olarak değerlendirilmiştir.

Hatıra anlatılarının dışında I. Dünya Savaşı'nda İngilizlerle çarpışan Osmanlı kuvvetlerinin XVII. yüzyıldan kalma topların cepheye nakli ve kullanımına ilişkin arşiv kaydına rastlanamamıştır. Ancak, Sultan Murad devrine ait olduğu anlaşılan toplardan birinin cepheye çekilmiş fotoğrafı fiziksel özellikleri itibarıyla incelendiğinde Ebu Hizzâme'ye benzerliği ayrıca değerlendirilmekle birlikte Kût kuşatmasına getirilen topların aynı döneme ait bombard tarzında aşırma atış yapabilen başka muhasara topu veya havanı olması ihtimali gözden uzak tutulmamalıdır. Türklerin ve İngilizlerin karşılıklı olarak kullandığı anlaşılan bu büyük silahlar uzunluk ve çapları çeşitlilik gösteren Osmanlı topları içerisinde *balyemez* sınıfına ait olmalıdır. Balyemezler çoğunluğu 5-22 okka (6-27 kg) demir taneler atan toplardır. Ne yazık ki Kût'taki topların ölçüleri hakkında ayrıntılı bilgimiz yoktur. Bu noktada H. Rahmi Apak ve Muzaffer Tuğsavul ile William C. Spackman'ın aktardıkları bilgiler birbiriyle örtüşmektedir. Keza İngiliz doktorun kullandıkları topu *Sebastopol* topuna benzetmesi de bu topların Bağdat kalesi envanterinde kalmış olan küçük veya kısa balyemezlerden olduğunu düşündürmektedir.

⁹⁷ Yazar, anıların başka bir yerinde Habeşistan işgaliyle ilgili bir balada gönderme yapmıştır. Bkz. William Collis Spackman, *a.g.e.*, s. 142.

⁹⁸ Levent Öztürk, “Etiyopya-Tarih”, *TDVİA*, C. XI, İstanbul 1995, s. 494-495. Habeş Kralı'nın döktürdüğü 14 toptan en büyüğüne “*Sebastopol*” adı verilmiştir. Kırım Savaşı sırasındaki Sivastopol şehri kuşatmasından (17 Ekim 1854-11 Eylül 1855) adını alan bronzdan yapılmış olan yaklaşık 6.7 ton ağırlığındaki havan yarım tonluk mermi atabilmekteydi. Bantalem Tadesse, “Manufacturing Emperor Tewodros's Canon at Gafat”, *Ethiopian e-Journal For Research and Innovation Foresight (Ee-JRIF)*, 7/1 (2015), s. 66-87. <https://www.military-history.org/articles/war-zone-abyssinia1868.htm/attachment/emporers-mortar-sebastopol>

Fotoğraf 21: Ebu Hızzâme Sergilendiği Meydanda (1960'lar)⁹⁹

İngilizlerin kuşatma altında oldukları Kütü'l-Amâre'de ele geçirdikleri Osmanlı topunu Türk askerlerine karşı kullanması dikkat çekicidir. Savaşan tarafların tarihî toplarla birbirleriyle mücadele ve muharebe etmeleri savaşın garip hallerinden birisi olmalıdır. Osmanlı'nın XVII. yüzyıldan kalmış yadigarlarının I. Dünya Savaşı'nda yeniden cephenin iki tarafında karşılaşmaları ise hazin bir vakadır.

Değerlendirme

Osmanlıların topa verdikleri kıymetin anlaşılması için top döküm ocaklarının ateşinin yakımı sırasında Topçu Ocağı'nın görevlileri arasında bulunan duacının (*duâ-gîy*) duasına ve icra edilen törene bakmak bir fikir verebilecektir. Zaman zaman Padişah da dâhil olmak üzere devlet erkânının katıldığı, müneccimbaşı tarafından saati belirlenen top döküm töreni önemli sayılan devlet faaliyetleri arasındadır. Topçular Kâtibi Abdülkâdir, Sultan II. Osman'ın Hotin Seferi için imâl edilen iki yüz parça topun döküm merasimini ayrıntısıyla aktardığı gibi Evliya Çelebi de eserinde döküm törenine geniş bir şekilde yer vermiştir. Evliya, dökücübaşının sadrazam, şeyhülislâm, kazasker başta olmak üzere diğer hazır bulunanlara; “*Sultanım, dîn-i mübîn aşkına zekât ve sadakamızdan altın ve gurus tuç deryasına birağm*” diye seslendiğini, katılımı kırk kişiyle sınırlandırılmış devlet erkânından sadrazam, padişah adına hazinedarbaşının ve diğerlerinin de bir kaç kese altın attıklarını kaydederek olayı ayrıntılı bir şekilde tasvir etmektedir¹⁰⁰.

⁹⁹ Top, Irak Savunma Bakanlığı'nın önündeki meydanda (*al-Miydan Square*) <https://twitter.com/iraqipic/status/878365513776156672>

¹⁰⁰ Abdülkadir Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 558. Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 1. Kitap, s. 186-187. Ayrıca bkz. Salim Aydüz, *a.g.e.*, s. 283-285.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa (1861-1926) top döküm törenini ve gerekçelerini şu sözlerle anlatmaktadır¹⁰¹:

“*Duacı duaya başladıkta bâzîrîn bulûs-ı kalb ile âmin-bân olurlar ve teveccüh-i tâm ile ağlamaya başlarlar idi. Ve çünkü isâğa olunacak topların meydân-ı şehâdette hukûk-ı ümmet-i İslâmiye, şân ve namus-ı saltanat-ı Muhammediye’yi muhâfaza ve idâmeye, cenk ve cihâd meydanlarını hem-renk-i lâlezâr eden şühedâ-yı hamîyyet kanlarının intikamını almağa hâdim pek kuvvetli vesâit-i kâbireden oldukları hemen herkes tarafından bilinir ve bundan başka ocak açıldığı sırada akan ateş-i seyyalin kaznen nice ustaları telef ve zîr ü zeber ettiği de ahyânen görülür ve işitilirdi.”*

Evliya Çelebi, Sadrazam Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa (1635-1676) ile birlikte bulunduğu Avusturya seferinde, Ekim 1663’te, Uyvar Kalesi hakkında verdiği bilgiler arasında bir olay nakletmiştir. Buna göre, Sadrazam’ın uğurlanışı sırasında kalede bulunan *Gazi Süleyman Han Topu* bir defa ateşlenmiş, çıkan ses Uyvar’ın 1.200 topunu bastırmıştır. Evliya’ya göre bütün askerler; “*Bu sadâda bir hikmet ve bir sırrullah vardır*” şeklinde hayra yorarak uğur tutmuşlardır¹⁰².

Ülkemizde ve Türklüğe vatan olmuş coğrafyalarda hâlen yaşayan Osmanlı mirası arasında savaş araç-gereçleri önemli yer tutmaktadır. Dünyanın çeşitli yerlerindeki müzelerde sergilenen toplar da mazimize ait hazin hatıralarımız arasındadır. Bunlardan, belki de, en dikkat çekeni XV. yüzyıla ait olanıdır. Osmanlıların döktükleri toplar arasında en eski tarihlisi (Recep 868/Mart 1464) Fâtih Sultan Mehmed’in günümüze ulaşan altı topundan birisidir. Fâtih’in bu “*muazzam*” topu iki parçalı, ortasından vidalı, 18 tonluk, 523 cm uzunluğunda, 292 kg (5,5 kantar) gülle atan bir şaykadır. Kilitbahir Kalesi’nde bulunan Fâtih’in Topu, Kraliyet Akdeniz donanmasından Vice-Amiral John Duckworth kumandasındaki filonun Şubat-Mart 1807’de gerçekleştirdikleri İstanbul harekâtı sırasında yeniden kullanılmış ve İngiliz gemilerine geri çekilişleri sırasında atışlarıyla zayıt verdirmiştir. Bu tarihten itibaren İngilizler ısrarlı bir şekilde bu topu almak istemişlerdir. 1856’da Kırım Savaşı sırasında Çanakkale’ye gelen İngiliz General J. H. Lefroy da Bâb-ı Âli’ye top için 1.600 sterlin teklif etmiş, elçiler devreye sokulmuş ancak elde edilememiştir. Ne var ki, top Sultan Abdülaziz’in Avrupa gezisinden bir yıl sonra, altmış senelik mücadelenin ardından, ısrarlı girişimlerinin sonunda “*bediye*” olarak İngilizlere teslim edilmiştir. Sultan Fâtih’in yadigarı, devrinin teknoloji harikası, “*Avrupa’nın en önemli topu*” bugün Britanya’da Fort Nelson Müzesi (*Royal Armouries-Fort Nelson/Hampshire*)’nde sergilenmektedir¹⁰³.

¹⁰¹ Ahmed Muhtar, *Osmanlı Topçuları*, İstanbul 1315, s. 370-371’den naklen Salim Aydüz, *a.g.e.*, s. 185 n.1069.

¹⁰² Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *a.g.e.*, 6. Kitap, s. 230.

¹⁰³ Müzede “*Dardanelles Gun*” olarak sergilenen topun özellikleri, hazin öyküsü, mevcut durumu ve fotoğrafı için bkz. Salim Aydüz, *a.g.e.*, s. 420 vd; T. Nejat Eralp, *a.g.e.*, s. 114-115; Salim Aydüz, “Osmanlı Devleti’nde Ateşli Silah Sanayii ve Top Döküm Teknolojisi (1453-1566)”, s. 637.

Fotoğraf 22: Topun Günümüzden Bir Görüntüsü¹⁰⁴

İlk defa Kanunî Sultan Süleyman, ikinci olarak Sultan IV. Murad tarafından Osmanlı topraklarına katılan Bağdat Osmanlı kaynaklarında, “*Cennet-mekân Sultan Süleyman-ı Kanunî ve Murad-ı Râbî’ hazerâtının tâc-ı Osmanîye astukları bî-babâ pırlantâ*” olarak anılmıştır. Osmanlılar, ikinci fethi sırasındaki muhasaraya katılarak yararlılık gösteren büyük toplardan bazılarını önceleri güvenlik amacıyla ancak daha sonra, belki de, o günlerin hâtırası ve Bağdat’a hâkimiyetin timsali niteliğinde olmak üzere bırakmışlardır. Yüzyıllar boyunca varlıklarını muhafaza eden toplardan birisine halk arasında *Ebu Hızzâme* adı verilerek kutsiyet atfedilmiştir. Iraklıların menkıbevî anlatımlarıyla dinî-tarihî şahsiyet kazandırılan top “*velî*” mertebesine yükseltilecek çevresinde çeşitli inanç ve sağiltma pratikleriyle gelişen bir kült alanı oluşturulmuştur. Ebu Hızzâme imâl edildiği ve kullanıldığı tarihten İngiliz işgaline kadar 280 yıllık süreçte, bir anlamda muhafızı olarak, Bağdat’ı beklemiştir. Günümüze değin varlığını sürdüren, 380 yaşını aşmış Osmanlı’nın gâzi-velî topu Türklerin bu topraklardaki varlığının yorgun ve sessiz tanığı olarak hâlen ayakta geçmiş zamanların hatırasını yaşatmaktadır.

Kaynaklar

A. Basılı Kaynaklar

Arşiv Belgelerine Göre Kütü'l-Amâre Zaferi, Devlet Arşivleri Genel Müd. yay., İstanbul 2016.

“Kütü'l-Amâre Belgeleri”, *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl: 65, S. 137, Ocak 2016.

Abdülkadir Efendi, *Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tablil)*, Haz. Z. Yılmaz, C. II, Ankara 2003.

Ágoston, Gábor, “Ottoman Artillery and European Military Technology in the Fifteenth and Seventeenth Centuries”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Tom. XLVII (1-2), 1994, s. 15-48.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi (1450-1700)”, *Osmanlı*, C. 6, Ed. G. Eren, İstanbul 1999, s. 621-632.

¹⁰⁴ <https://fr-fr.facebook.com/Baghdad1/posts/10152301423227668/>

- _____, “Top”, *TDVİA*, C. XLI, İstanbul 2012, s. 240-242.
- _____, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, Çev. Tanju Akad, İstanbul 2006.
- _____, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, Çev. Kahraman Şakul, İstanbul 2017.
- Albayrak, Muzaffer-Engin, Vahdettin, *Kütü'l-Amâre Zaferi 1916*, 2. Baskı İstanbul 1018.
- Ali Vehbi [Aykota], *Tarihçe-i Harb Üçüncü Alay Irak Cephesi Harbi-Irak Kanalı Silsile-i Mubârebâtı-Eski Türklerle Nazaran Yeni Türklerin Cengâverliği*, Haz. H. Babacan-S. Avşar, Ankara 2011.
- Apak, Rahmi, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara 1988.
- Aydın, Mustafa, “Revan”, *TDVİA*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 26-29.
- Aydüz, Salim, “Osmanlı Devleti'nde Ateşli Silah Sanayii ve Top Döküm Teknolojisi (1453-1566)”, *Osmanlı*, C. 6, Ed. G. Eren, İstanbul 1999, s. 633-645.
- _____, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara 2006.
- _____, “Tophane”, *TDVİA*, C. XLI, İstanbul 2012, s. 253-256.
- Aykut, Nezihî, “IV. Murad'ın Revan Seferi Menzîlnâmesi”, *İ. Ü. Ed. Fak. Tarih Dergisi*, S. 34 (1984), s. 183-246.
- Azamat, Nihat, “Kâdiriyye”, *TDVİA*, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 131-136.
- Baysun, M. Cavid, “Bağdad-Tarih”, *İ.A.*, C. II, 5. Baskı İstanbul 1979, s. 195-211.
- Bilge, Mustafa L., “Kûtül-Amâre”, *TDVİA*, C. XXVI, Ankara 2002, s. 502-503.
- Çiftci, Erhan, *Kut Almış Ordununun Zaferi Kutü'l-Amare Coğrafya-Askerler-Silahlar*, İstanbul 2019.
- DİA., “Irak-Irak Türkleri”, *TDVİA*, C. XIX, İstanbul 1999, s. 99-103.
- ed-Düceylî, Kâzım, “Bazı Asâr-ı Bağdad-Tob Ebû Hazzâme/Culte Supertitieux des Muslumans au Canon Abou Khazzâme”, *Bağdad fi Mecelle-i Lugati'l-Arab/Baghdad in Arab Language Journal*, Kısım 1, Fasıl III (Şubat 1914), s. 119-135.
- Emecen, Feridun, “İrakeyn Seferi”, *TDVİA*, C. XIX, İstanbul 1999, s. 166-167.
- Eralp, T. Nejat, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silâhlar*, Ankara 1993.
- Eren, Hasan, *Türk Şairleri Hakkında Araştırmalar I*, Ankara 1952.
- Erickson, Edward J., *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu-Çanakale, Kutü'l-Amare, Gazze ve Megiddo Muharebeleri*, Çev. K. Bağrıaçık, İstanbul 2009.
- Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*, 1. Kitap, Haz. O. Şaik Gökyay, İstanbul 1996.
- _____, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi-Topkapı Sarayı Bağdat 305 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*, 4. Kitap, Haz. Y. Dağlı-S. Ali Kahraman, İstanbul 2001.
- _____, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi-Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, 6. Kitap, Haz. S. Ali Kahraman-Y. Dağlı, İstanbul 2002.
- Görgülü, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi*, Ankara 1993.
- Grant, Jonathan, “Osmanlı ‘Gerilemesini’ Yeniden Düşünmek: Osmanlı Devleti'nde Askeri Teknolojinin Yayılması (15. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Kadar)”, Çev. Salim Aydüz, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 19-20 (2011), s. 57-79.

- Güngör, Salâhaddin, “Albay Muzaffer Tuğsavul Anlatıyor”, *Kumandanlarımızın Harp Hatıraları*, İstanbul 1937, s. 165-180.
- Halaçoğlu, Yusuf, “Bağdat-Osmanlı Dönemi”, *TDVİA*, C. IV, İstanbul 1991, s. 433-437.
- Halil Paşa, *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş-Kütülamare Kabramanı Halil Paşa'nın Anıları*, Haz. M. Taylan Sorgun, İstanbul 1972.
- Harb Mecmûası*, Y. 1, S. 7, Mart 1332/1916.
- Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Tarihi*, Haz. Ş. Nezihî Aykut, C. II, Ankara 2004.
- İnalçık, Halil, “Hüsrev Paşa”, *TDVİA*, C. XIX, İstanbul 1999, s. 37-40.
- İnbaşı, Mehmet, “Dördüncü Murad'ın Bağdat Seferi,” *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 12 (1999), s. 277-287.
- Kâtib Çelebi, *Fezleke [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]*, C. II, Haz. Zeynep Aycibin, İstanbul 2016.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fetbi (1451-1590)*, Ankara 1993.
- Köprülü, Orhan F., “Hâfız Ahmed Paşa”, *TDVİA*, C. XV, İstanbul 1997, s. 84-85.
- Köprülüzade Mehmed Fuad, *XVII'nci Asır Saç Şairlerinden Kayıkcı Kul Mustafa ve Genç Osman Hikâyesi*, İstanbul 1930.
- Kucak, Ömer, *Zafername (Tarihçe-i Fetih-i Revan ve Bağdat)*, Afyonkarahisar Kocatepe Üniv. Sos. Bil. Ens., yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Afyonkarahisar 2007.
- Küpeli, Özer, “Irak-ı Arap'ta Osmanlı-Safevi Mücadelesi (XVI-XVII. Yüzyıllar)”, *History Studies-International Journal of History*, C. 2 (Ortadoğu Özel Sayısı), 2010, s. 227-244.
- _____, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, İstanbul 2014.
- Kütükoğlu, Bekir, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993.
- Mantran, Robert, “Irak-Osmanlı Dönemi”, *TDVİA*, C. XIX, İstanbul 1999, s. 91-93.
- Mehmed Emin, *Kutü'l-Amare Hücum ve Mubasarası*, Haz. S. Dumrupınar, Ankara 2016.
- Murphey, Rhoads, *The Functioning of the Ottoman Army Under Murad IV (1623-1639/1032-1049): Key to Understanding of the Relationship Between Center and Periphery in Seventeenth Century Turkey*, Chicago 1979.
- _____, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, Çev. M. Tanju Akad, İstanbul 2007.
- Muzaffer, Erkanıharp Miralay, *Irak Cephesinde Türk Topçuları-Harp Hatıraları ve Harp Tecrübeleri*, İstanbul 1931.
- Nâimâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâimâ (Ravzatü'l-Hüseyn Fî Hulâsati Abbâri'l-Hâfikayn)*, Haz. M. İpşirli, C. II, Ankara 2007.
- Nasûhü's-silâhî (Matrakçı), *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn-i Sultan Süleyman Han*, Haz. Hüseyin G. Yurdaydın, Ankara 1976.
- Özcan, Abdülkadir, “Kemankeş Mustafa Paşa”, *TDVİA*, C. XXV, Ankara 2002, s. 248-250.
- _____, “Tayyar Mehmed Paşa”, *TDVİA*, C. EK-2, İstanbul 2016, s. 592-593.
- Öztürk, Levent, “Etiyopya-Tarih”, *TDVİA*, C. XI, İstanbul 1995, s. 491-496.
- Polat, Süleyman, *IV. Murad'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Stratejisi*, Ankara 2015.
- _____, “IV. Murat Devri Doğu Seferlerinde Nehir Taşımacılığı ve 1638 Bağdat Seferinde Fırat Üzerinden Yapılan Nakliyat”, *History Studies*, S. 12/2, Nisan 2020, s. 577-593.

- Rauf, İmad Abdul-Salam, *The Historical Origins of Baghdad Districts*, Trans. A. Khaleel Nasser, Rebuclie of Iraq Ministry of Culture, Bağdat 2013.
- Sahillioğlu, Halil, “Dördüncü Murad’ın Bağdat Seferi Menzılnamesi (Bağdat Seferi Harp Jurnalı)”, *Belgeler-Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. II, S. 3-4 (1965), s. 1-35; *Belgeler*, C. XIII, S. 17 (1988), s. 43-81.
- Selçuk, İlhan, *Yüzbaşı Selâhattin’in Romanı*, C. 1, 3. Baskı İstanbul 1979.
- Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, Haz. V. Çabuk, C. II, Ankara 1989.
- Şimşek, Ali Rıza, *Osmanlı Ordusunda 18. ve 19. Yüzyıllarda Yapılan İslahat Çalışmaları ve Bu Çalışmalarda Yabancı Uzmanların Rolü*, Sakarya Üniv. Sos. Bil. Ens. yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya 2006.
- Tadesse, Bantalem, “Manufacturing Emperor Tewodros’s Canon at Gafat”, *Ethiopian e-Journal For Research and Innovation Foresight (Ee-JRIF)*, 7/1 (2015), s. 66-87.
- Townshend, Charles V. F., *Irak Seferi ve Esaret*, Sad. R. Ahışalı, İstanbul 2007.
- Uluçam, Abdüsselâm, “Abdülkâdir-i Geylânî Külliyesi”, *TDVİA*, C. I, İstanbul 1988, s. 239-240.
- Uludağ, Süleyman, “Abdülkâdir-i Geylânî”, *TDVİA*, C. I, İstanbul 1988, s. 234-239.
- Yıldırım, Nermin, *Karaçelebi-zâde Abdülazîz Efendi’nin Zafername Adlı Eseri (Tarihçe-i Fetih-i Revan ve Bağdat) Tablîl ve Metin*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniv. Sos. Bil. Ens., yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 2005.
- Yılmaz, Ziya, “Murad IV”, *TDVİA*, C. XXXI, İstanbul 2006, s. 177-183.

B. İnternet Sayfaları

- 120
- <http://www.ata.tsk.tr/content/media/12/ka.pdf> (Erişim: 28.08.2019)
- <https://www.military-history.org/articles/war-zone-abyssinia1868.htm/attachment/emporers-mortar-sebastopol> (Erişim: 09.04.2020)
- <https://www.almuraqeb-aliraqi.org/2017/12/14/97532/> (Erişim: 28.04.2020)
- <http://loc.gov/pictures/resource/matpc.16002/> (Erişim: 09.04.2020)
- <https://gramho.com/media/1889485004608067561> (Erişim: 09.04.2020)
- <https://static1.squarespace.com/static/56447bc0e4b032f47d5266e9/t/5b936a2e758d46c1236451db/1536387657482/Iraq-History.pdf> (Erişim: 24.04.2020)
- <http://archive.sakhrit.co/authorsArticles.aspx?AID=2961> (Erişim: 03.06.2018)
- <https://tr.pinterest.com/pin/425238389801398685> (Erişim: 06.10.2019)
- <https://twitter.com/iraqipic/status/641262871557439488> (Erişim: 12.03.2019)
- <https://twitter.com/iraqipic/status/874385144962043904> (Erişim: 15.09.2019)
- <https://twitter.com/IraqiPic/status/905527641545068548> (Erişim: 15.09.2019)
- <https://twitter.com/iraqipic/status/882993116260839426> (Erişim: 12.03.2019)
- <https://twitter.com/iraqipic/status/874385144962043904> (Erişim: 12.03.2019)
- <https://twitter.com/iraqipic/status/878365513776156672> (Erişim: 15.09.2019)
- <https://twitter.com/iraqipic/status/700633208447078401> (Erişim: 15.09.2019)
- <https://twitter.com/iraqipic/status/764556608345083904> (Erişim: 15.09.2019)
- <https://twitter.com/IraqiPic/status/628993106894004224> (Erişim: 15.09.2019)
- <https://twitter.com/iraqipic/status/641262871557439488> (Erişim: 15.09.2019)
- https://twitter.com/baghdad_salam/status/834096809731563524 (Erişim: 28.04.2020)

<https://www.prints-online.com/old-gun-abu-khazama-baghdad-iraq-14378480.html>
(Erişim: 12.03.2019)

<http://zethio.blogspot.com/2014/03/visit-to-cannon-of-tewodros.html> (Erişim:
28.04.2020)

<https://fr-fr.facebook.com/Baghdad1/posts/10152301423227668/> (Erişim: 28.04.2020)

Summary

The well-working war machine of the Ottoman state with its full equipment is one of the factors behind the rise of Ottoman hegemonic power. Many scholars now agree that the Ottoman gunpowder technology and its usage on the battlefield gave a decisive advantage to the Ottoman state apparatus in its establishment in Middle East, Asia Minor and the Balkans. Recent works on the military history suggest that a new kind of research on military developments should not be limited to libraries and archives. Since war industry as complex structure includes the organization of military campaigns, logistics, provisioning, replenishment, battle tactics-strategic and communications, it stands at the crossroads of different disciplines like military science, economics, engineering and metallurgy, making military history research a very lucrative and kaleidoscopic field. Moreover, anthropology, war literature and religion sociology which analyze the impact of military affairs on individuals and societies provide a significant contribution to the field. Like in other disciplines of social sciences, research in the field of military history thus requires interdisciplinary perspective and approach which certainly enrich our understanding of military technologies, war sociology and organizations. The conquest of a medieval Byzantine capital by gunpowder technology heralded the extensive use of cannons in Ottoman war machine. Ottomans established one of the earliest examples of heavy state industry for artillery by institutionalizing the well-known Tophâne-i Âmire that not only produced all related items of cannons, but also transferred technology to the provincial cannon foundries. This center played a vital role in provisioning and replenishment of local industrial foundries while it supplied technical personnel to the provinces. The chaotic period in the late sixteenth century due to the long-lasting and multifront Austrian and Iranian campaigns continued with the rising deficiencies in administrative structure in the following years only ended with the harsh measures of Sultan IV' reign. This new period is marked with the temporary Ottoman control over Revan and the capture of Baghdad from Safavids. The city was conquered by Ottomans during the reign of Suleyman the Magnificent and fell into the hands of Safavids; it remained under the Safavid rule despite recurrent sieges of Ottoman viziers. Indeed, the conquest of these two cities points to the victory of Ottoman gunnery in fortress siege (kale cengi) and rejuvenated the gaza spirit by restoring the deteriorating Ottoman morale. This study revolved around the story of one major Ottoman weapon. It first analyzes the importance of Ottoman conquest of Baghdad in Middle Eastern history; and then scrutinizes the role

of Ottoman gunnery in this conquest. It mainly focuses on the material culture and values attached to one Ottoman cannon used in this military campaign and survived today. Some Ottoman giant guns called as castle smashers were dispatched to this campaign and at least some of them survived for centuries. Several memoirs from Great War indicate that some of these giant guns utilized in the Ottoman conquest of Baghdad came to be used by Ottoman and British armies in the famous Mesopotamia campaign at the Kütü'l-Amâre, which witnessed the use of old Ottoman cannons in the same geography almost after 278 years. One of these guns called "Ebu Hızzâme (Abu Khizzama)" by the Baghdad population was cast in bronze in the reign of Sultan Murad IV, the second conqueror of the city. On the one hand, this 440 cm-long cannon with its physical nature and two inscriptions represents the technology and aesthetics of Ottoman gunnery. On the other hand, the Baghdad population had for a long period created local narratives and rituals about this weapon that produced a unique belief system around the historical Ottoman cannon. The narratives about the casting of Ebu Hızzâme is somehow affiliated with Genç Osman, one of legendary figures with his own shrine, and Şeyh Abdülkadir, the founder of Qadiriyya order. Although in Islamic world the term *veli* is usually associated with saints or holy persona, Ebu Hızzâme gained a similar status. It was considered to bring luck and good fortune with power and effect cures. Most of the rituals around this historical gun have been performed by children and women. For researcher, it is often difficult to examine the cases which combined historical realities, tales, legends, folk narratives and beliefs. Being cautious about the validity of historical materials, scholars based on the analysis of written sources sometimes neglect spiritual narratives, but at the same time one should also note that legendary stories should be treated with material evidence. That is why, one must bridge the cultural values in the past with current narratives on a specific historical account by combining written sources and legends. Only such a perspective would provide an opportunity to trace the complex roots of current cultural codes in historical events. Yet, such a perspective requires both an interdisciplinary method and multidimensional approaches. Being aware of the risk to enlarge the scope of the issue, this article aims to offer a contribution to the multidimensional and interdisciplinary studies on this topic.